

INTERVJU SA IGBALE REDŽOM JAŠARI

Priština | Datum: 9. maj 2021.

Trajanje: 122 minuta

Prisutni:

1. Igbale Redža Jašari (sagovornica)
2. Anita Susuri (vodila intervju)
3. Besarta Breznica (kamera)

Simboli u transkripciji, neverbalna komunikacija:

() – emocionalna komunikacija

{ } – sagovornik objašnjava nešto gestovima.

Druga pravila transkripcije:

[] - dodatak tekstu kako bi se pomoglo razumevanje

Fusnote su dodaci koji pružaju informacije o mestima, imenima ili izrazima.

Prvi Deo

Igbale Redža Jašari: Ja sam Igbale Redža Jašari, uglavnom je sve što je vezano za mene vezano za Prištinu, mislim, još kao dete, a onda se moja aktivnost nastavlja širom Kosova. Ali, kao dete, moji roditelji, moj otac je iz sela Rimanište, opština Priština i moja majka iz sela Barilev, opština Priština, oboje. Dakle, moj otac je Ali Redža, dok je moja majka Selime Šala, ona je iz porodice Šala iz Barileva. Ja sam prvo dete posle sedam godina braka mojih roditelja.

Venčali su se kada su imali oko 18 godina i ja sam prvo dete. I onda nas je sedam, mislim pet sestara i dvojica braće. Sećam se da je za svako dete, možda zato što je između nas bilo više od sedam godina [razlike], počeli su da [imanju] decu, moj otac je mojoj majci dao *liru*, to je bio poklon za nju. Kao i, znate, drugi pokloni pošto nas je bilo sedmoro dece. Prvo smo bile mi devojčice, četiri devojčice, pa dvojica braće i sestra, najmlađa sestra.

Mogu reći da smo kao porodica bili u proseku dobrostojeći. Bilo nam je dobro otkako je moj otac radio, dakle prvo u industrijskom poljoprivrednom preduzeću koje se tada zvalo PIK [Poljoprivredni Industrijski Kombinat], a kasnije u KEK-u.¹ Dakle, on je [tamo radio] do štrajka 3. septembra kada je otpušten sa posla. Radio je u KEK-u. Kao prvo dete, kao dete u Prištini, mislim, Priština se naravno mnogo promenila od tih godina dok sam ja starila (smeje se).

Sećam se kako ja i ona kao dete i ja još nisam napunila sedam godina, otac je rekao, “Izaći ćemo po ovo, kupićemo nešto sa tobom,” a bila je ‘68. Mislim, govorim o novembru, 27. novembru, zapravo o demonstracijama ‘68. I tamo po prodavnicama, u toj ulici gde su bile stare prodavnice kod Trougla² [Spomenika Revoluciji] tamo, pa smo šetali okolo sa mojim ocem. Kupio mi je par cipela i kada je palo veče rekao je, “Moraš sam da ideš kući,” znaš, “Pozvaću ti taksi.”

Taksiji su tada bili konjske zaprege, to su bili taksiji. I on [moj otac] me je tamo ubacio u konjsku zapregu i tamo gde je sada opština [zgrada], tu je bila taksi stanica. Osećam se kao da to i sada vidim,

¹ *Korporata Energjetike e Kosovës (KEK)* - Energijska Korporacija Kosova.

² Spomenik bratstvu i jedinstvu u Prištini.

pa je krenuo gore prema pozorištu i stepenicama tamo kod Trougla [spomenika] i popeo se uz stepenice sa dugačkim kaputom. Kada sam otišla kući, moja majka je rekla, "Gde je on?" Rekla sam, "Nije pošao."

Ona je znala da je to, mislim, organizovanje demonstracija i... pošto su moji ujaci bili, moj ujak je u to vreme bio u zatvoru. Mislim, zatvoren '64 zajedno sa Ademom Demačijem³ i osuđen je na 13 godina. I moj drugi ujak takođe, pa je ona već znala da je bio učesnik demonstracija. I počeli su kod kuće, moji stričevi su se brinuli, mislim o svemu, da će on ostati zarobljen na demonstracijama. Moj otac se te noći nije vratio, pa je zbog policijske potere zaglavio tamo, negde oko prištinskih opština u jednoj dolini, tako dok se policija nije povukla, a onda se ujutru vratio kući.

Drugi deo detinjstva, mi smo zapravo bili veoma srećni kao deca, kao porodica, kao dobri đaci u školi, mislim. Bila sam među petoro učenika u odeljenju, u osnovnoj školi Zenel Hajdini u Prištini, [bila sam] među pet najuspešnijih učenika. Još šestoro drugih učenika je bilo odlično. To je bilo olakšanje za moje roditelje, naravno, što smo išli u školu. Sećam se nekadašnje biblioteke Miladina Popovića, u koju smo često odlazili. Ja...

Anita Susuri: U kom naselju ste živeli?

Igbale Redža Jašari: U Kodra e Trimave. Dakle, kad su moji roditelji došli, bila je '59, kada su kupili zemlju u toj oblasti. Zemlja, puno zemlje koja je posle prodana kao teritorija. Moji ujaci su došli tamo i [članovi] moje porodice zapravo žive tamo i dan-danas.

Anita Susuri: Kako se sećate Prištine iz tog vremena? Dok ste bili dete ili...

Igbale Redža Jašari: Sa drvenim mostovima, dakle, sa rekama, sa rekom koja pravi poplave po naseljima. Sećam se da smo otišli, moj profesor matematike je [živeo] negde blizu reke ovde i bila je poplava i išli smo kao učenici da mu pomognemo da malo očisti svoju kuću. Išli smo da tražimo, mislim, ali je bila poplava i otišli smo u taj kraj. Priština sa malim prodavnicama, mislim, ovaj deo ovde i sa veoma lepim poslastičarnicama. Poslastičarnica kod reke koju pominjem kod mosta, na pijaci gde je bila i tada i poslastičarnica Fanoti kako smo je zvali. Mislim, ne znam od kada, ali Fanoti je još uvek tu i bilo je onih veoma lepih poslastičarnica i moj otac je voleo tulumbe i limunade.

A mi, mislim, obično kao deca u tim poslastičarnicama, u onim... Onda sam kao dete bila u umetničkoj grupi u mojoj školi i u umetničkoj grupi u Prištini. Crteži na ulicama, mislim, oni koje je uradila prištinska umetnička grupa su bili zanimljivi. I onda se setim toga. Tamo u pozorištu su se ljudi okupljali, posebno kada je bio događaj kada smo izašli da iscrtamo ceo taj prostor ispred pozorišta.

³ Adem Demači [alb. Adem Demaçi] (1936 - 2018) bio je albanski pisac, političar i dugogodišnji politički zatvorenik koji je u zatvoru proveo ukupno 27 godina zbog svojih nacionalističkih uverenja i političkih aktivnosti. Godine 1998. postao je šef političkog krila Oslobođilačke vojske Kosova, mesto sa kojeg je podneo ostavku 1999. godine.

Put je tada bio uzak, mislim, i trotoari, punili smo ih raznim crtežima kao prištinska umetnička grupa. Pisao sam tada pesme, mislim na pesme koje su objavljivane na oglasnoj tabli u školi.

A onda sam otišla u gimnaziju, bivšu gimnaziju Ivo Lola Ribar, tako da sam u to vreme bila gimnazijalka, a zatim u Sami Frašeri [škola]. Dakle, ove ulice, mislim, čuvaju mnogo uspomena iz mog celog detinjstva. Taj deo koji je sada u centru [grada] oko gimnazije i deo prema Tri Šešira, ali nije bilo puno aktivnosti. To su bile dobre prodavnice, tako da je odeća bila zaista lepa, jer je tekstil u to vreme bio drugačiji, a takođe nije bilo mnogo prodavnica odeće, bilo je nekoliko prodavnica odeće. Ali oni koji su bili tamo imali su zaista kvalitetne tkanine.

Anita Susuri: Znam da, vi ste malo mlađi, možda ste čuli, [gradski] centar je bio do Hotela Grand i onda je bila periferija.

Igbale Redža Jašari: To je bila periferija.

Anita Susuri: Da li se sećate toga?

Igbale Redža Jašari: Da, sećam se, da. Sećam se, ne baš dobro, jer kao što sam rekla do Tri Šešira, malo dalje, mislim. Sećam se da sam [šetala] gore. I taj deo kada su se otvorile prodavnice kod Granda i, mislim, tako su počele te gradnje u tom kraju, sećam se kao dete. I onda je ovde bila velika prodavnica i mi smo je tada zvali Uzor, tako da je bila baš u tom prostoru ovde u uglu gde je sada skupština, zgrada skupštine, ali ove male prodavnice. I jedan jako velika prodavnica sa malim stvarima [za domaćinstvo].

To je prošlo. Kada je izgrađena, kada su počele gradnje koje sam pomenula, a taj deo je prolazio pored Ekonomskog fakulteta u onom delu gde je radnja sa druge strane puta, Ministarstvo prosvete i taj ugao preko puta. Ta prodavnica, mislim, kada je počela izgradnja Prištine u tom delu, počelo je proširenje na tom prostoru. U školi, zapravo u školi pošto je gimnazija bila bolja škola koja je zahtevala angažovanje, mislim. Ja sam se do četvrte godine, u drugom semestru četvrte godine sam se zapravo uključila u aktivnosti.

Inače, mislim, za vreme mog boravka u gimnaziji, ne, nisam se lično bavila nečim, već sam se uglavnom [bavila] učenjem i druženjem, tim školskim radostima. Bili smo stvarno, stvarno dobar razred. Proslavili smo 25. godišnjicu posle rata, naravno, s vremena na vreme se srećemo jer je veliki broj njih ovde u Prištini. Bili su, mislim, uglavnom iz Prištine, ali ima ih koji su migrirali, mislim i ljudi iz mog razreda u gimnaziji.

Anita Susuri: Šta ste radili kad ste bili mlađi?

Igbale Redža Jašari: Kao mladi, kao mladi izlazili smo, što znači da se nismo bavili nečim konkretnim, nego smo samo izlazili. Tada je postojao korzo, kad smo bili deca. U to vreme sam izlazila vrlo malo. Uglavnom sam čitala u biblioteci a u slobodno vreme sam se divila raznim sportovima koje sam gledala. Bila sam navijač, sad me braća i sestre imitiraju, mislim, kad su bile fudbalske ili košarkaške utakmice, mislim, sve bih zaboravljala i, mislim, gledala sam ih. Samo sam bila radoznala, nisam učestvovala. Ali ja sam bila ljubitelj, mislim, raznih sportskih i drugih aktivnosti.

Ali škola kao škola nije imala neke aktivnosti koje su se odvijale u to vreme. Znam da smo na času albanskog jezika vodili posebne beleške za svaki čas i profesor albanskog je uzeo svesku, to je bilo za pisanje i ti detalji, mislim, i on bi to pokazao na drugim časovima kao dobar primer. A ja sam rekla da su na četvrtoj godini neki glumci dolazili da pitaju da li među gimnazijalcima ima zainteresovanih za glumu, posebno onih iz četvrte godine.

I mislila sam da pokušam da dobijem intervju, mislim, sa Aslanom Hasajem, pozorišnim rediteljem, mislim, u to vreme i Skenderom Nimanijem, koji bi intervjuisao nas koji smo otišli. I oni, tamo je bio intervju i [takođe] to veoma lepo čitanje. Dakle, mislim, ja, rekla sam, u redu, prihvaću da nastavim da igram ulogu. U početku sam imala ulogu majke u knjizi Maksima Gorkog. Dakle, bila je to veoma interesantna uloga, veoma [zanimljiva]. Onda je došlo do izražaja moje sopstveno ja, mislim, starica sede kose, mislim, tamo u toj ulozi. Takođe sam igrao ulogu Hajrie u *Halili i Hajria* od Kole Jakova,⁴ knjiga, tako da su to bile dve drame.

S ciljem, mislim, tako je rečeno, sa ciljem da ove umetničke grupe odu u Albaniju u to vreme, '79-'80, do demonstracija '81,⁵ i ko je bio u ovim [predstavama] imao je prilika, mislim, to je bio i razlog da sam, mislim, otišla da igram u tim predstavama.

Anita Susuri: Da li ste išli u Albaniju?

Igbale Redža Jašari: Ne jer kad je bila premijera *Halili i Hajrie*, to je bio verovatno februar '81, dakle bile su demonstracije. Tako da se sve u tom pravcu nije materijalizovalo.

Anita Susuri: Kakvu vrstu ste... šta ste organizovali za Albaniju? Kako je to bilo zamišljeno?

Igbale Redža Jašari: Nismo imali, mislim, imali smo samo taj idealizam za Albaniju, tu Albaniju, biti Albanka, znači albanske zemlje. Nismo imali nikakvu [predstavu] o tome kakve tamo ima lepote. Sve umetničke grupe koje su dolazile za to vreme, prisustvovala sam njihovim koncertima u sali 1. oktobar,

⁴ Kole Jakova [alb. Kolë Jakova] (1916 - 2002) je bio aktivan u antifašističkom nacionalnom pokretu as active in the Anti-Fascist National Liberation Movement and an Albanian playwright.

⁵ 11. marta 1981. razbijen je tanjir u studentskoj menzi i na taj način je izraženo nezadovoljstvo lošim studentskim uslovima, nakon čega su se mnogi studenti pridružili prevrćući stolove. Događaj je izazvao široke demonstracije predvođene studentima. Zahtev za boljom ishranom i spavaonicama bio je simbol albanskog zahteva za jednakim tretmanom u Jugoslaviji.

u Crvenoj sali, u Domu omladine, mislim na one koje su bile '79, i išla sam na sve. Nekako sam se snalazila i prisustvovala sam tim koncertima. Takođe, grupe koje su dolazile, košarkaši, sećam se sastanka, imala sam brata kojeg sam pomenula [koje je rođen] posle četiri sestre i moj brat se zove Šćiptar, uzela sam ga za ruku i otišli smo u Grand [Hotel] gde su oni odseli i ja sam rekla, "Hoću da te upoznam sa jednim Albancem," a oni su ga kao košarkaši uzeli u ruke, svaki kao *auuu* {onomatopeja}, i to, njegovo ime.

Sad sam se setila, mislim, imena, zapravo mog ujaka koji je, kao što sam rekla, bio zatvoren i pušten '70 godine. Padom Rankovićevog⁶ sistema u to vreme, pomilovali su ga za preostale godine. A kada je čuo da je moja majka trudna, tada je rekao, rekao je mom [drugom] ujaku da ako rodi [dečaka], bilo bi dobro da ga nazovemo Šćiptar. Moja majka je rodila mog brata kod kuće, a ne u bolnici, pa je pozvala babicu. Pozvala je tu babicu da dođe u kuću i porodi se kod kuće i on, znate, kao... i ovo [je] veoma interesantan detalj, otvori prozore, "Rodio se Skenderbeg,"⁷ mislim, evo, i mi smo mu dali [to ime].

Rekla sam, moj otac je rekao, "Nazovi ga kako hoćeš," rekla sam, "pošto čujem," jer sam i ja bila jako mala, imala sam devet godina. Rekla sam, "Ako me poslušate, pošto je naš ujak tako rekao, trebalo bi da ga nazovemo Šćiptar," rekao je, "U redu." Ali mnogo sam propatila zbog ovog imena. Idem iz jednog trenutka u drugi, ali povezujem sa ovim. 1989. godine kada je moj brat otišao na odsluženje vojnog roka i kada su počele da stižu tela vojnika iz cele Jugoslavije, za mene je to bila prava muka, mislim na to što smo ga tako nazvali i svako jutro ga zovu Šćiptar, to će ih uznemiriti.

Nije prošlo ni mesec dana, a oni su nas pozvali i rekli da je bolestan. On je tada bio u Titogradu, mislim u današnjoj Podgorici. I otišli smo sa mojim ocem, sa mojim mužem, tako da smo u to vreme otišli da ga vidimo. Ali se razboleo jer je bio osetljivo dete, naravno, i kada su ga stavili u Moraču, kada su ih postavili kao vojnike, odmah se prehladio i... onda je prošlo, ali je završio vojni rok, mislim.

Anita Susuri: Da li je imao problema tokom vojnog roka?

Igbale Redža Jašari: Malo. U stvari, komandir koji je bio tamo je bio Hrvat i moj otac se sprijateljio s njim i [komandir] mu je rekao, "Svaki put kad brineš samo me nazovi na telefon," pa "i slobodno me pitaj kako je." Tamo smo zapravo išli nekoliko puta, da ga posetimo i... ali on je ipak završio vojni rok. Ali ni tokom '90-ih nikada nije nosio legitimaciju sa sobom, mislim. Zato što je zaista bio u opasnosti, mislim, zbog svog imena.

⁶ Aleksandar Ranković (1909-1983) je bio srpski partizanski heroj koji je posle rata postao jugoslovenski ministar unutrašnjih poslova i načelnik Vojne obaveštajne službe. Bio je tvrdolinijaš koji je uspostavio režim terora na Kosovu, koje je smatrao bezbednosnom pretnjom za Jugoslaviju, od 1945. do 1966. godine, kada je izbačen iz Komunističke partije i prognan na svoje privatno imanje u Dubrovniku do smrti 1983. godine.

⁷ Đerđ Kastriot – Skenderbeg [alb. Gjergj Kastriot – Skanderbeg] (1405-1468) je bio albanski plemić i vođa. Uzet kao talac od Osmanlija, služio je Carstvu do 1443. godine kada je postao šef Saveza albanskog naroda u Ligi Leže. Vodio je otpor Otomanskom carstvu narednih 25 godina do svoje smrti i smatra se uzorom hrišćanskog otpora protiv otomanskog islama širom Evrope. On je najveći albanski nacionalni heroj.

Anita Susuri: Htela sam malo da se vratimo na obrazovanje, spomenuli ste da baš voleli da čitate...

Igbale Redža Jašari: Da.

Anita Susuri: I bilo je nekih knjiga koje su bile zabranjene u to vreme. Da li ste imali prilike da ih imate kod sebe? Da li ste ih čitali? I kako ste ih dobijali, ili...?

Igbale Redža Jašari: Da, pošto sam pomenula da su moj ujak i moji ujaci zapravo bili, on, u tom delu i imali su dosta knjiga. Moj ujak je bio profesor albanskog jezika koji je završio [studije] u Beogradu, dakle na fakultetu i bio je profesor jezika u *Shkolla Normale*⁸ [Viša pedagoška škola] u Prištini kada je bio u zatvoru. On je zapravo bio prvi profesor koji je pisao na albanskom u razrednici. On je bio prvi profesor koji je uklonio srpski natpis u školi, mislim, u vreme dok je radio. Ovde negde, u ovim starim zgradama, živio je u ovom kraju. Slično, moj drugi ujak je bio profesor engleskog jezika. Ali moji ujaci su imali ove knjige, ove udžbenike i lakše smo dobijali te udžbenike, mislim, od... pored knjiga koje su bile u biblioteci.

Sin mog ujaka je bio zatvoren '81, dakle, taj sin od ujaka, a on je bio nedavno diplomirani pravnik i bio je zaposlen i bio je zatvoren i osuđen na deset godina zatvora. Dakle, to znači da je postojao deo kome smo stalno imali pristup, pristup ovim knjigama i ovim udžbenicima za čitanje. Stalno smo slušali Radio Tiranu. Moja majka je u to vreme uvek imala uključen Radio Tiranu. Imala je radio koji joj je doneo moj drugi ujak, radio, te prve velike radio-aparate. Prvi radio na Kosovu zapravo. I ona je to uvek [imala uključeno], mislim i Radio Tirana je bila deo toga što smo mi, mislim bio je inspirativan za nas, ideali, rad, možda jer smo tako vaspitani.

Anita Susuri: '74, ustav [se promenila]...

Igbale Redža Jašari: Ustav, da.

Anita Susuri: Tu je bio i malo bolji period, da tako kažem, za Albance na Kosovu, da li se sećate toga? Da li ste приметili tu razliku?

Igbale Redža Jašari: Sada mogu da kažem da su ljudi zaista videli stvari drugačije jer je to bio deo koji je video da je ugnjetavanja u to vreme bilo malo. Jer [možda je bila] neka vrsta oslobođenja, univerzitet, bilo je nekih stvari. Ali, u poređenju sa drugim narodima, bili smo stalno ugnjetavani. Postojalo je [pitanje] blagostanja. Rekla sam da je čak i moj otac bio zaposlen u KEK-u od '70 i da su plate bile dobre, zaista dobre, mislim. Ali, bilo je ugnjetavanja, ugnjetavanja je bilo u različitim

⁸ *Shkolla Normale* [Viša pedagoška škola] otvorena je u Đakovici 1948. godine za obuku nastavnika potrebnih za novootvorene škole. Sa izuzetkom kratkog prekida tokom italijanske fašističke okupacije Kosova tokom Drugog svetskog rata, ovo su bile prve škole na albanskom jeziku koje je Kosovo ikada imalo. 1953. godine, Viša pedagoška škola se preselila u Prištinu.

oblicima. Niste bili ravnopravni sa ostalim narodima bivše Jugoslavije i koliko god se nudila sloboda u pogledu obrazovanja, mislim u to vreme. Počelo je obrazovanje, to je počelo, ali je još bilo daleko od nivoa koji je bio prisutan u drugim mestima bivše Jugoslavije.

Anita Susuri: Dakle, spomenuli ste svoje prijatelje i druženja tokom srednje škole. Šta vam je još ostalo kao uspomena na Prištinu iz tog vremena?

Igbale Redža Jašari: Iz grada, zanatlije, mislim, kovači, posebno kovači, sad se sećam dok smo prolazili, držali smo se za ruke sa mojim ocem i moja sestra je bila jako radoznala, ona koja je preminula, mislim, prošle su dve i po godine od kad je preminula (plače).

Anita Susuri: Da li ste nastavili sa fakultetom? Zašto ste izabrali ovaj posao? Kako je došlo do toga? To je ujedno i godina kada su počele demonstracije. Recite nam sve što možete.

Igbale Redža Jašari: Izabrala sam Ekonomski fakultet jer sam, pored onog dela koji sam pomenula, da sam sklona kulturi, jeziku, što je za nas bio skoro kao genetika, volela sam matematiku, znala sam matematiku, volela sam je i naravno da vam je gimnazija pružila mogućnost da bolje naučite matematiku. Nisam imala želju da se bavim, mislim, medicinom ili tako nečim. Mislim, ti fakulteti, ali mi smo bili na Ekonomskom fakultetu i bilo nas je puno kolega koji su zapravo išli na Ekonomiju. Bilo je deset ili 12, mislim, iz našeg razreda koji smo upisali [Ekonomski fakultet]. I to je bila polazna osnova da nastavim na Ekonomskom fakultetu.

‘81 gde je, mislim, malo pre demonstracija bila grupa studenata koji su zapravo radili u različitim grupama, ja nisam bila organizovana sa nekim grupama, mislim, samo sam radila neke svoje stvari u to vreme. Ali pozvali su me i u studentski dom, što mi je, mislim, bilo zanimljivo. To je bio prvi i poslednji put da sam otišla u studentski dom, sa tim prijateljima. I rekli su mi da rade na nečemu u tom pravcu.

A pošto sam to čula, kontaktirala sam sina od strica, za kojeg sam pomenula da je bio zatvoren, rekla sam mu to i to. Dakle, “Nešto će se desiti na Kosovu za ovo vreme”. Rekao je, “Hoće, ali ne sada.” Dakle, “Hoće.” Ali on je rekao, “Ne sada. Radi se na tome.” Naravno, nije rekao [na čemu radi]. Ali, “Radi se na tome. Postoje različite grupe koje rade u tom pravcu zato što su neke stvari loše za nas” i stvari koje je objasnio kao stariji, naravno.

Sećam se i bila sam u amfiteatru kada su oni došli i rekli su, mislim, to je bilo u studentskoj menzi, da je počelo, da je eksplodiralo. U amfiteatru je bila jedna osoba i ne sećam se ko je to, mislim, neki ljudi kažu [da je to bio] Ali Lajči, ali ja se ne sećam te osobe. Ali, znam da su se vrata amfiteatra otvorila i, mislim, rekli su, “I ti izađi i ustani i...” i onda je bilo učešće tokom datuma demonstracija, a ja, moja sestra, bila je prva godina u školi Sami Frašeri tada, mislim, kao i gimnazije Ivo Lola Ribar.

I, mislim, kada su počele demonstracije 1. aprila [1981], ja sam zapravo bila kod kuće jer nisam znala, pošto nisam bila deo tih grupa, nisam bila... ali, pošto sam čula da je eksplodiralo tamo gore, tada sam odmah ustala i za mnom je došla moja sestra koja je tada imala samo 15 godina. Naravno, pokušala sam, mislim, da se ona vrati kući, ali tamo gde je skupština [zgrada], tu smo videli da dolaze demonstranti, zapravo demonstranti, dakle, i mi smo im se pridružili.

Još jednom sam ispratila sestru na pijacu i otpratila je da ide kući, ali mi se ipak pridružila tog dana. Dakle, ostali smo tu, tik ispred razgласa, pa smo slušali dok policija nije intervenisala. Ušli smo u jednu od zgrada u kojoj se ranije nalazio Kraš,⁹ gde je sada ČIK,¹⁰ čak ni ČIK-a više nema (smeje se). Prodavnica, gde je cveće, gde je cveće postavljeno u onom delu prekoputa Ministarstva kulture tamo, to je bila prodavnica, ČIK, ako se neko (seća) tako smo se orijentisali.

Ušli smo u taj ulaz, mislim, u zgradu zajedno sa mojom sestrom i još nekoliko ljudi. Prvo su nas samo zaključali, bacali su suzavac da ne bismo izlazili i da ne izađemo odatle, ali pošto su vrisци bili glasni i ljudi su naizgled [bili i glasni], pa su rekli, "Izađite" ali su zgrabili neke od ljudi tamo. I trčali smo niz put, sa, suzavac je [uticao] na moju sestru, tako da je, naravno, to ju je usporilo, a ja sam rekla da je ona u tom slučaju teret, mislim, za mene jer sam morala, ja znači, drži je i ne puštaj je, gde smo videli policajce.

Posle nekoliko sati stigle smo kući, mislim, te noći. Ali, moja sestra je nastavila da organizuje čak i sutradan, pa je bila takva od svoje 15. godine. Od policijskog progona poslali su ih negde dalje od Više pedagoške škole iznad Grmije, u tom području. I imala je zastavu u rukama i tako je lutala i nije se vratila ni jednu noć, zapravo je bila zaglavljena.

I za nju je postojao rizik da bude izbačena iz škole. Bio je profesor Ali Ahmeti, koji je preminuo, koji je bio veoma, veoma dobar profesor albanskog jezika. [On je bio] direktor koji ju je zapravo spasio od izbacivanja iz škole jer je bila najbolji učenik u školi. Bila je predsednik odeljenja, mislim, sve njene ocene su bile petice i [on joj je pomogao] da je ne izbace iz škole. Ne znam kako je to opravdao, ali mislim, izvukla se bez izbacivanja iz škole.

Anita Susuri: Kada ste se vratili svojoj porodici, da li su vaši roditelji brinuli? Kako je njima bilo...

Igbale Redža Jašari: Jako, jako puno, mislim, naša majka nas je prvo napala, dakle, "Nemojte, nemojte, nemojte da idete," ali ona se vratila. Da, puno su brinuli. Moj otac nije znao jer je bio na poslu, ali moja majka je bila [zabrinuta]. I, "Nemojte, nemojte, nemojte, ne morate," roditeljske brige, naravno, puno su brinuli jer smo mi zapravo bili mladi. I ja sam bila mlada ali moja sestra pogotovo koja je bila mlađa od mene, bila je pet godina mlađa od mene. Naravno, bila je jako mlada.

⁹ Kraš, prodavnica slatkiša sa sedištem u Hrvatskoj, ali prisutna u svim republikama i pokrajinama Jugoslavije. U Prištini se ova prodavnica nalazila u blizini današnjeg Trga Majke Tereze.

¹⁰ ČIK - lanac prodavnica obuće u bivšoj Jugoslaviji.

Anita Susuri: Šta ste još videli tih dana? Da li je bilo nasilja?

Igbale Redža Jašari: Da, naravno, bilo je nasilja, apsolutno. I bilo je i palica, mislim, tako, ali naravno, mislim, bilo je nasilja i svega. Priština je postala sumorna zbog svega toga, naravno. Dakle, to je bio početak godina, zapravo '81. Situacija se malo smirila do '88-'89 ali to je zapravo bio početak za sve što se kasnije razvilo.

Anita Susuri: Kako ste to primetili posle... posle demonstracija je i *diferencimi*¹¹ počeo, počelo je lišavanje slobode...

Igbale Redža Jašari: Apsolutno.

Anita Susuri: Šta znate o tome?

Igbale Redža Jašari: Takođe se sećam da [neki od] mojih prijatelja nisu išli na univerzitet. Neki od njih su bili odsutni, počeli su da izostaju [sa nastave] i, mislim, bili su u zatvoru. Shvatila sam da su to grupe, mislim, neki od njih, prijatelji sa univerziteta. Naravno, da je sin mog ujaka bio u zatvoru, mislim u to vreme, i osuđen na deset godina. Bilo je zatvaranja mnogih grupa, bilo je i prijatelja, zapravo i iz moje grupe prijatelja, [grupe prijatelja mojih] sestara, moje braće, mislim koji su bili zatvoreni.

Dakle, bila je teška situacija za one koji su imali tu sudbinu, jer nije bila [ista] za sve, mislim. Ali, došlo je do većeg učešća u celoj situaciji. U odnosu na vreme kada je moj stric bio u zatvoru '64, došlo je do porasta mase, pa je bilo drugačije '81, na primer. Bilo je drugačije. Kažem, za sebe, mislim, nisam oklevala da govorim za pravo, nikada nisam oklevala, čak ni među prijateljima. Dakle, bilo je različitih načina na koje ste razumeli ko je imao koju poziciju.

Sećam se jednog kolege iz Struge, on je [studirao] na fakultetu i kada je manje-više shvatio da nas je nekoliko, nisam samo ja i tako, mislim, neprekidno, "Ovde u amfiteatru ste bezbedni," "Gde se blato čini slađe od meda." I bilo je nekih izraza koji... u to vreme sam glumila u nekim skečevima kao deo udruženja Drita Pravnog fakulteta. Učestvovala sam, mislim, jednom.

Ehat Musa je bio pevač koji je dolazio iz Struge i ja sam učestvovala u nekim skečevima u zelenoj sali u Palati omladine i manje-više sam nastavia sa tim *fach*¹² i tim grupisanjem ljudi na razne načine, tu je bio Naser Gjinovci, ja, znači, i Akif Mulići [Aqif Mulliqi] koji je nosio to prijateljstvo i to je bio deo, mislim, srećan i vreme kada sam učestvovala [u skečevima] tokom studija.

¹¹ *Diferencimi* (doslovno diferencijacija) odnosi se na čistke osumnjičenih albanskih nacionalista nakon protesta 1981. na kojima se tražio status republike za Kosovo.

¹² Nemački *Fach* sistem je metod klasifikacije pevača, pre svega operskih, prema opsegu, težini i boji njihovih glasova. U ovom kontekstu, to se odnosi na glumački profil sagovornice.

Anita Susuri: Da li su to bile amaterske grupe?

Igbale Redža Jašari: Amaterske grupe kao deo fakulteta, kao deo fakulteta, da.

Anita Susuri: Htela sam da vas pitam, da li ste imali profesore iz Albanije?

Igbale Redža Jašari: Ne.

Anita Susuri: Niste.

Igbale Redža Jašari: Imali smo profesore koji su bili na Golom Otoku,¹³ Semi Peja, kao i Hajrulah Gorani.¹⁴ Profesori koji su se mučili u zatvorima i mi kao studenti, posebno Hajrulah Gorani, na pauzi između časova, on je održavao sastanke sa grupama studenata i govorio je o tim borbama, ali i o albanskom uopšte, profesor Sami Peja takođe, on je preminuo. Pa su pričali o tom delu i kako treba da budemo, pa da Albanci imaju bolje uslove, kako da uče, da napreduju. Kao Albanci u to vreme bilo je...

Anita Susuri: Da li ste poznavali profesore iz Albanije koji su bili oterani? Nisu im dozvolili da dođu i imaju predavanja.

Igbale Redža Jašari: Mislim da na Ekonomskom fakultetu nije bilo, pa je bilo profesora odatle na albanskom jeziku i sa medicinskih [odseka] i na Medicinskom fakultetu, ne sećam se da je bilo [profesora iz Albanije] na fakultetu. Ekonomija, ne.

Anita Susuri: Spomenuli ste da ste tokom studija bili uključeni u kulturne aktivnosti, da li se to nastavilo, koliko dugo je trajalo?

Igbale Redža Jašari: Malo, mislim, možda jedan semestar, tokom tog vremena, jedan semestar.

Anita Susuri: Zašto niste nastavili?

Igbale Redža Jašari: Ne znam, možda su moji prijatelji, letnji raspust i nisam im se pridružila sledeće godine, tako. Dakle, to je bilo, bili su... možda sam malo porasla i (smeje se). Moji roditelji nisu želeli da budem, mislim, u pozorištu, iako sam bio prihvaćena. Dakle, primili su me u Narodnom pozorištu i potpisala sam ugovor, kako da kažem, pa su posle nedelju dana omogućili [da potpišem]. Ali, moja

¹³ Ostrvo na severu Jadranskog mora, od 1949. do 1956. godine kaznena kolonija maksimalne bezbednosti za jugoslovenske političke zatvorenike, gde su bili zatvoreni pojedinci optuženi za simpatije prema Sovjetskom Savezu, ili drugi neistomišljenici, među kojima je bilo mnogo Albanaca. Poznat je kao pravi gulag.

¹⁴ Hajrulah Gorani [alb. Hajrullah Gorani] (1931-2020) je bio profesor, sindikalist i bivši politički zatvorenik. Bio je predsednik Nezavisnog sindikata Kosova. Predvodio je štrajk kosovskih radnika održan 3. septembra 1990. godine, nakon čega je Miloševićev režim na Kosovu raskinuo sve njihove ugovore i počela je opresivna decenija za Albance koji žive na Kosovu.

majka je rekla, “Ne pitaj svog oca uopšte jer to nije naša želja [za tebe],” i mislim, potpuno sam odustala od te stvari (smeje se).

Anita Susuri: Kada ste prvi put počeli da radite kada ste završili fakultet?

Igbale Redža Jašari: Počela sam ‘87 u *Rilindji*.¹⁵ Zapravo, još uvek sam imala jedan ili dva ispita da dam. Bila sam u Nacionalnoj biblioteci, učila sam zajedno sa svojom sestrom [Sukrije Redžom](#) koja je [studirala] na Medicinskom fakultetu, i u to vreme smo učile zajedno. Spremala se za izpite i ona sama je bila, mislim, uvek je [imala] drugačije inicijative i ideje, takva je bila.

Videla je otvaranje radnih mesta u *Rilindji*. Ona je bila ta koja je to videla. I ona mi je rekla, “Moraš da odeš tamo i da se prijaviš za ovo,” imala sam dnevnik, tako da sam imala dnevnik i dosledno sam pisala tamo, nastavila sam da pišem, nastavila sam da crtam i crteže ostalih članova moje porodice, nastavila sam sa tim. A ona, znajući taj deo mene mislim... rekla je, “Moraš da ideš na intervju u *Rilindju*, ja sam rekla, “Ne, neću ići u *Rilindju*.” Novinarstvo i ekonomija su bili nešto, “Ti imaš svoju sudbinu. Bez obzira da li insistiraš na ekonomiji, imaš svoju sudbinu. Moraš da odeš na intervju.”

Tog dana intervju je bio u 12.00, a ja sam otišla iz biblioteke u 11.00 i otišla na razgovor u *Rilindju*. Kada sam ušla, bila je velika grupa ljudi koji su, mislim, otišli na intervju. U stvari, intervju je bio u pisanoj formi. Dakle, uradila sam intervju, bilo je pitanja u vezi sa raznim novostima počev od tadašnjeg saveza, skupštinama, događajima, sportom, muzikom, raznim oblastima, za koje sam manje-više znala. I rekli su da će rezultati pismenog intervjua biti objavljeni nakon četiri-pet dana.

Tamo su me pitali, “Ko je to? Ko je osoba koja će te dovesti ovde i podržati,” jer tada je bilo kao i sada. U *Rilindji* se nije moglo raditi ako si neko ko nije imao nekog ko ga podržava. Rekla sam, “Ne, došla sam sama, čak niko ne zna osim moje sestre,” “Ne, nemaš šanse.” Objavili su pet dana kasnije, a ja tog dana nisam otišla. Iskreno, nisam uopšte verovala, otišla sam sledećeg dana. I videla sam spisak od 20 ljudi koji su primljeni, i ja sam bila na tom spisku.

Počeli su zato što je, počele su sa letopisom Prištine, u *Rilindji* u to vreme je postojala stranica o prištinskoj hronici. Urednik Esat Dujaka koji je donedavno imao 21,¹⁶ radio na televiziji [emisioni kanal] 21 i urednik Šefket Redžepit [alb. Shefket Rekhepit], bili su obojica. U početku sa hronikom Prištine, pošto sam bila među onima [koji su se bavili] privredom, počela sam da pratim preduzeća tih godina ‘87-’88 dok nije počeo drugi deo, drugi vremenski period. Kasnije sam počela da pratim i preduzeća koja su bila u Prištini, posebno proizvodna, uslužna i trgovinska preduzeća. I dok to nije počelo ’9, ‘90-ih, što je bio kratak period, zapravo nije bio dug.

¹⁵ *Rilindja*, prva novine na albanskom jeziku u Jugoslaviji, prvobitno štampane 1945 kao nedeljne novine.

¹⁶ RTV21 (skraćeno za Radiotelevizija 21) je emiter i medijska kompanija sa sedištem u Prištini, koja uključuje radio (osnovan 11. maja 1998), televizijsku stanicu (osnovana 22. septembra 2000) i šest sestrinskih stanica.

Drugi Deo

Anita Susuri: Rekli ste mi da ste bili u [rudniku Trepča] rudniku tokom perioda rudara...

Igbale Redža Jašari: Ne u rudniku. Kada su došli ovde, mislim.

Anita Susuri: Aha.

Igbale Redža Jašari: Ne, dakle, kada su rudari došli ovde.

Anita Susuri: Tokom marša.

Igbale Redža Jašari: Da, da. Kada su došli ovde.

Anita Susuri: Da li se sećate tog dana? Kako je bilo?

Igbale Redža Jašari: Mislim na taj dan... Mogu reći da je svaki događaj, i to su veoma jake emocije kada se pomisli na to. Kada se svega toga setite, to je zapravo delovalo kao neka vrsta buđenja. Meni se tako činilo, drugim ljudima možda nije. Ali za mene je to bilo buđenje, bez obzira na posledice. Bilo je to buđenje jer smo još uvek doživljavali [ugnjjetavanje] i nismo bili zadovoljni svojim pravima. Bilo je to buđenje, bilo je bolno jer, mislim, došlo je do gubitka života koji je... ali to je bilo opšte buđenje ljudi.

Bila je to i radost i, preplitale su se, znači obe strane, u vreme kada ste videli rudare. Bilo je to... za rudare, svaki je osećao posebnu bol, što znači da su oni bili ljudi koji su zapravo podržavali čitavu bivšu Jugoslaviju u to vreme. Trepča [rudnik], a njihov posao je bio veoma težak, veoma težak, i kada je došlo vreme da su i oni ustali iz [rudničke] jame i tražili svoja prava, za nas je to bilo... kada oni to rade zašto ne bi drugi, mislim, zašto ostali ne bi izašli i tražili svoja prava?

Anita Susuri: Da li se sećate specifično, na primer, šta ste videli? Otišli su u halu Boro i Ramiz...

Igbale Redža Jašari: U halu 1. oktobar, ne Boro i Ramiz. Znači u halu 1. oktobar, tamo su se smestili, tu sam i ja ostala sa tim ćebadima jednu noć. Znam da sam to uradila, ali sam s vremena na vreme išla u taj deo, jer je sala bila puna [naroda]. I kao novinarka, naravno, jer sam tada bila novinarka, ali i kao učesnica, kao... zapravo kao pratilac ljudima koji su bili tamo. Bio je to veliki broj, niste imali mesta da sednete u to vreme. Dakle, ležali su ljudi koji su radili svoj deo posla, ljudi koji su donosili hranu tim ljudima.

Anita Susuri: Dakle, rudari su proveli tamo jednu noć?

Igbale Redža Jašari: Da. Ostali su tamo.

Anita Susuri: Ko je još bio tamo?

Igbale Redža Jašari: Bilo je i drugih, da, da. Hala je bila puna, mislim, bila je puna. Bilo je govora i očekivala se policijska intervencija, tako, ali dok nisu postigli te dogovore među njima.

Anita Susuri: Da li je bilo, na primer, političara koji su dolazili da drže govore u to vreme?

Igbale Redža Jašari: Bio je neko, ali se ne sećam imena, zapravo se ne sećam ko je bio.

Anita Susuri: [Kaćuša Jašari](#), bio je [Azem Vlasi](#)...

Igbale Redža Jašari: Toga se ne sećam. Sećam se samo ovog dela, mislim, u centru. Ne sećam se ko je došao.

Anita Susuri: Šta je sa gradskim centrom, da li je bilo nekog?

Igbale Redža Jašari: U gradskom centru smo već bili, mislim, bio je održan jedan govor u gradskom centru tada, održali su ga neki ljudi i neki protestanti, ti pozivi, "Trepča je naša," "Republika Kosovo," i tako. Znam da su tamo bili Azem Vlasi and Kaćuša, govorili su pred protestantima tako, mislim, "Morate da se smirite, morate da idete svojim kućama, biće samo gore." Tako.

Anita Susuri: To je bilo u centru...

Igbale Redža Jašari: U centru. Postojao je komitet, sad, mislim, gde je [sada] Ministarstvo kulture, tamo je bio komitet, tako...

Anita Susuri: Da li su zahtevi u to vreme bili "Republika Kosovo" ili...

Igbale Redža Jašari: Bili su...

Anita Susuri: Ili samo zaštita...

Igbale Redža Jašari: Ne, bila je "Republika Kosovo," bila je, to su bili zahtevi u to vreme, da.

Anita Susuri: Kako je taj zahtev primljen? Bilo je malo opasno.

Igbale Redža Jašari: Pa, '89 tada, imajući u obzir '81, nije bilo više, mislim, nije bilo više jer je to bio trajni zahtev naroda. Bilo je opasno, ali pozivi su bili "Republika Kosovo," apsolutno.

Anita Susuri: Da li je intervenisala policija?

Igbale Redža Jašari: Ne, nije, jer se masa razila nakon njihovog govora.

Anita Susuri: Čega se još sećate od tog dana, na primer, kako se širila grupa ljudi? Znam da su šetali.

Igbale Redža Jašari: Da, šetali su držeći svoje transparente, {opisuje rukama}, sa... Kažem da je bilo puno, puno emocija što smo ih mi i oni na neki način zaštitili. Mislim, sva ta gomila ljudi je nekako štitila te ljude koji su došli da im pomognu. Oni su jedno u tom trenutku i u njihovoj službi, mi smo bili uz njih u njihovim zahtevima.

Anita Susuri: Kako se masa posle raščistila?

Igbale Redža Jašari: I masa [je otišla] mislim, jer im je rečeno, "Zahtevi koje tražite biće ispunjeni," i masa se raščistila. Iako ti zahtevi nisu bili ispunjeni (smeje se).

Anita Susuri: Te godine, mislim, '89, '90 i nadalje, ali to su uglavnom bile te dve [godine], bilo je puno događaja.

Igbale Redža Jašari: Puno.

Anita Susuri: Čega se sećate, nešto što vam je ostalo u sećanju?

Igbale Redža Jašari: Ne, sećam se kad je počelo '90-ih, počela je mobilizacija, otpuštanja, naravno, moj otac je takođe otpušten nakon štrajka 3. septembra. Ja sam učestvovala u tom štrajku, naravno, znači... u gradu, što je bilo svakodnevna stvar tih dana i ljude su masovno otpuštali.

Anita Susuri: Da li se sećate štrajka rudara? Da li ste izveštavali o štrajku?

Igbale Redža Jašari: Nisam bila specifično ja zadužena za štrajk rudara. Ne specifično ja. Znam da je novinar bio iz Mitrovice, bilo je i drugih novinara koji su takođe pisali o tome, možda Behar, tako...

Anita Susuri: Da li su bili dopisnici?

Igbale Redža Jašari: Da, da, bili su dopisnici sa svake lokacije u *Rilindji*.

Anita Susuri: Da li se sećate kako ste vi to primili, na primer, u redakciji ili u porodici? Sa vašim prijateljima? O čemu se pričalo? Jer su ostali u jami osam dana sa zahtevima koje su imali...

Igbale Redža Jašari: Za nas je bilo bitno da oni prežive, da izađu živi, da ih ne odvedu, da ih ne strpaju u zatvor zapravo, dakle, da izađu žive. Jer je uvek teško kada neko proživljava period u kojem čeka, čak i danas. Za sve nas i za naše porodice, dakle to je bilo sa našim porodicama i prijateljima i u redakciji, mislim, u čekanju da će se možda nešto loše desiti rudarima koji su bili unutra. I kako, i možda poslednji dani i kako nisu prihvatili da barem izađu živi odatle jer bi mogli da umru. Ta stvar je predugo trajala.

Anita Susuri: Uzeli su dokument koji pokazuje da je Hisamedin Azemi [alb. Hysamedin Azemi]...

Igbale Redža Jašari: Zahteve. Da. Yes, Aziz Abraši.¹⁷

Anita Susuri: Da je Rahman Morina¹⁸ dao ostavku.

Igbale Redža Jašari: Da, da, tako je.

Anita Susuri: Nije bio falsifikovan, ali su ga kasnije promenili.

Igbale Redža Jašari: Promenili su ga.

Anita Susuri: Da li ste uzeli taj dokument zdravo za gotovo? Da li se sećate? Ili se možda sećate da li je moglo da bude...

Igbale Redža Jašari: Prevare.

Anita Susuri: Prevare?

Igbale Redža Jašari: Da, da. Sumnjali smo, mislim, da bi to mogla da bude prevara. Jer kao i obično, mislim, rekla sam da čak i u ostalim slučajevima se dešavalo da nisu ispunili ono što su obećali već su to obećavali dok se gomila nije raščistila ili dok, u ovom slučaju, rudari nisu izašli iz jame.

Anita Susuri: Nakon što ste to shvatili, kakav je bio vaš stav nakon toga? I htela sam da vas pitam još nešto vezano za ovu temu, da li je bila pod uticajem, naravno da je bila pod uticajem, ali zanima me koliko je Komitet uticao na *Rilindju*?

Igbale Redža Jašari: Znam da...

¹⁷ Aziz Abraši [alb. Aziz Abrashi] (1938-2014) je bio ekonomista, koji je vodio mnoga značajna društvena preduzeća. Bio je generalni direktor preduzeća Trepča i vodio je preduzeće tokom najtežeg perioda štrajka rudara 1989. godine, gde je zajedno sa drugim rudarima otpušten i poslat u zatvor na 14 meseci.

¹⁸ Rahman Morina [alb. Rrahman Morina] (1943-1990) je radio kao agent Ministarstva unutrašnjih poslova SFR Jugoslavije, a kasnije i kao partijski funkcioner u Savezu komunista Kosova. Uzdigao se kroz činove i 1981. godine imenovan je za ministra unutrašnjih poslova Kosova, čime je bio u vrhu policije u pokrajini.

Anita Susuri: I da li se pisalo o tome?

Igbale Redža Jašari: Znam da se to stalno govori, ali mogu da kažem da smo kao generacija možda imali još nekoliko novinara koji su kasnije došli, ali smo bili poslednja generacija koja je zapravo primljena, veći broj u *Rilindji*. A sa mojim kolegama sa kojima i danas razgovaram, ne sećamo se da je neko bio, možda ni mi nismo ušli u te vode, ali se ne sećamo jer je bilo drugih direktiva i sa drugim ljudima možda.

Ali ne sećam se da je neko imao [problem] sa onim što sam pisala. I ja sam to pratila, nije bilo takve intervencije, nije bilo slučaja da je jedan od novinara, i [Zenun Čelaj](#) [alb. Zenun Çelaj] koji je bio moj urednik ili neko drugi, nije bilo slučaja da je rekao, “Ne možete da napišete ovo, Igbale,” nije bilo, nije nam se desilo, nije. Možda su postojale direktive drugih ljudi koji su pratili politiku, jer smo bili podeljeni.

Pratili bismo događaje, ali ne i komitetski deo. Bilo je zapravo postavljenih novinara koji su pratili politiku. Možda za njih, mislim, ne znam. Ali, što se tiče mojih kolega sa kojima se i danas družimo, jer stalno čujemo da je bilo. Naravno, sa nacionalnim novinama takođe može biti uticaja, ali ne sećam se da mi je neko ikada rekao, “Nemoj pisati [o određenoj temi].” Znam samo jedan slučaj kada sam i ja bila u Demokratskom savezu Kosova da u to vreme novinara nije bilo mnogo, bio je mali broj [njih].

Bio je Džemajl Mustafa [alb. Xhemajl Mustafa], bio je Enver Maloku, koji su bili novinari, ali nije ih bilo mnogo, mislim iz *Rilindje* i možda sam kao žena bila jedina. Rekli bi da te stvari odvojite, znači da ih ne posmatrate, jer ako ste tu i posmatrate ih, prenosite stvari na *Rilindju* u nekom obliku. Ali, i u tim trenucima sam doživljavala taj zvanični deo. Pratila sam aktivnost pošto sam imala priliku, ali sam je označila kao aktivnost, to je bilo sve. Inače, ne sećam se nikakvog uticaja, apsolutno [ne] da mi je neko rekao, “Nemoj ovo da pišeš jer ne bi trebalo.”

Anita Susuri: Htela sam da vas pitam i o vašoj redakciji, sigurna sam da ste imali sastanke...

Igbale Redža Jašari: Svakog dana, svakog dana.

Anita Susuri: Kako je to bilo?

Igbale Redža Jašari: Svaki dan, znači, sastanak redakcije je bio svakodnevnica i zadaci su bili raspoređeni. Bilo je nabranje aktivnosti koje treba pratiti, ali i pristigli predlozi, ako je bilo predloga novinara. Neko je mogao biti svestan događaja koji će se dogoditi i on je zabeležen. I bili su podeljeni, svaki novinar. Prvo, dobrovoljno, ko je hteo da ide na tu manifestaciju, da.

Bilo je [mrtvo] telo koje se vraćalo iz srpske vojske, na primer, ja sam otišla u Srbicu i pratila ga. To je zapravo bilo prvo telo koje je došlo i otišla sam da pratim događaj jer sam želela da ga lično vidim. I mi smo dobrovoljno digli ruke, oni koji su hteli da idu, pa ako nije bilo dobrovoljaca, urednik je tada odredio ljude koji će ići i pratiti aktivnosti. Ali, uglavnom je bilo volontera za te događaje...

Anita Susuri: Šta je sa, govorili ste mi o telima mladića koji su se vratili iz vojske, kada ste otišli tamo, nisam sigurna kako da postavim pitanje jer deluje previše depresivno, ali mislim šta ste tamo videli?

Igbale Redža Jašari: Dakle, kada su prva tela počela da se vraćaju bilo je neverovatno da je neko mogao, mislim, da ubije mladiće na taj način, iako smo i ranije imali takve događaje u tom pravcu. Postojao je slučaj...

Anita Susuri: Pa, zapravo država je ubijala svoje vojnike, jer u to vreme...

Igbale Redža Jašari: Da, da, da. I da, nismo smeli da pričamo o tome. Sećam se da je u slučaju Srbije, kao što sam pomenula, bilo vrlo malo ljudi koji su govorili. Sahrana je bila masivna, ali sa uskim krugom, što se dogodilo, mislim, zbog njih. Zato što su i oni bili posmatrani i praćeni od njih i postojalo je stalno veliko prisustvo praćenja iz sistema, a o tome se pričalo u malim grupama. Tako da se desilo da je upravo on ubijen, mislim, dečak jer bi rekli, mislim, ili je izvršio samoubistvo ili na različite načine. Tela koja su doneli bila su u veoma, veoma, veoma teškim [kovčezima]. Ti trenuci su bili jako teški kada, mislim, kada su tela doneta iz... a mi, mislim, imali smo slučajeve u našoj porodici zapravo. Dakle, bio je jedan mladić, nećak moje majke, koji se, mislim, vratio odatle mrtav.

Anita Susuri: Da li je ubijen ili?

Igbale Redža Jašari: Ubijen je, ubijen je. Fatmir Krasnići [alb. Fatmir Krasniqi] takođe, mislim to je bilo najteže ubistvo u Prištini i najveća sahrana u Prištini nakon ubistva vojnika Fatmira Krasnićija. Bilo je to negde blizu našeg komšiluka. Osećam se kao da još uvek vidim metke na njegovom telu, mislim, bilo je to apsolutno ubistvo, bilo je ubistvo.

Anita Susuri: Kakav je bio, na primer, [zvanični] odgovor na to? Kako je umro?

Igbale Redža Jašari: Ne jednom. Nikada. Za njih...

Anita Susuri: Htela sam da pričamo o, rekli ste mi das te učestvovali u okupljanjima za pomirenje krvnih osveta,¹⁹ mislim, doneta je odluka za Albance da...

¹⁹ 1991. godine pokrenut je masovni pokret za pomirenje krvne osvete među albanskim stanovništvom Kosova. Pokrenula ga je grupa studenata, bivših političkih zatvorenika, koji su se obratili istraživaču folklora Antonu Četi [alb. Anton Çetta] i drugim visokim ličnostima iz akademske zajednice da vode proces. Pokret je izmirio hiljade slučajeva i postao je pokret za nacionalno jedinstvo.

Igbale Redža Jašari: Da nema [krvne osvete]. Bila je to veoma dobra odluka, bio je to zaista dobar posao, bilo je, za nas, veliko zadovoljstvo što smo osetili da Albanci opraštaju jedni drugima i da se pridružuju toj kolektivnoj stvari, koja je bila zajednička stvar albanske nacije u to vreme. Bilo je bolno za nekoga ko je oprostio četiri krvne osvete i bilo je... ali zbog toga je bilo većeg dobra... Međutim, bilo je i emocija i suza, ne samo ponekad, nego je uvek bilo suza jer opraštanje nije bilo lako. Na primer, ako je neko ubio mladu osobu i vi ste mu oprostili... ali jeste... ali to je bio zajednički cilj koji je morao, mnogo posla je urađeno. Možda najveće delo ove zemlje, čini mi se. Dobro ove zemlje koje se dogodilo je to, oprost.

Anita Susuri: Jeste li išli samo na skupove...

Igbale Redža Jašari: I onda nakon tog slučaja kada je neko na sahrani dao oproštaj za članove porodice, došlo je do...

Anita Susuri: Sukoba?

Igbale Redža Jašari: Sukob koji se desio. Vrlo dobro jer nema ničeg dobrog u neopraštanju. I dalje verujem, mislim da u neopraštanju nema ništa dobro, tu nema ničeg dobrog. Mislim, posledice uvek padaju na jednu ili drugu porodicu, stalno, tako da...

Anita Susuri: Da li ste bili samo na okupljanjima ili i u *odi*²⁰ na primer?

Igbale Redža Jašari: Bila sam i u *odi*, bila sam i u *odi*.

Anita Susuri: Kako su vas prihvatili kao ženu?

Igbale Redža Jašari: Kao žena, sada, mislim, nisam išla na daleka mesta ili... Učestvovala sam [na skupovima] u Prištini uglavnom gde su imali krvna pomirenja. I sećam se sada kao žena, mislim, jer skrećem sa [teme], kada je ubijen učitelj Halil Geci i kada smo otišli. I sećam se, mislim, rekli smo, "Kako ćemo biti prihvaćene kao žene?" A domaćin kuće, rekao je, mislim, "Sedećeš," kako da se izrazim, na čelu sobe.

I počeo je svoj govor, kao da sad vidim tog čoveka, pa je rekao, "Vi ste tri stuba ove kuće," što znači, tri stuba, "Mi smo jedan stub, tako da je na vama." Zato što smo rekli da nećemo remetiti red jer je bilo mnogo ljudi. Dakle, "Vi nastavite, mi ćemo sedeti u ovom delu," "Ne, ne, vi ste uvek tri stuba kuće, mi smo jedno i treba da imate svoje mesto." Zato što je to gostoprimstvo.

Mislim da je to možda bio prekid onih ranijih običaja koji su postojali. Kad smo kod običaja, jer skačem [na drugu temu], kad se moja majka udala bila je otišla u *odu*, pa muška *oda*, familija ju je podržavala

²⁰ Sobe namenjene muškarcima u tradicionalnom albanskom društvu.

da će ona biti mlada koja, znači, će uvek biti u *odi*. Zato što su porodice bile porodica moje majke ali i mog oca, tako da su one u to vreme bile sofisticirana porodica, jer je škola bila kod njih. Osnovna škola [se održavala] u njihovoj kući. I kada su se družili kao porodice, upoznali su, zapravo, sofisticiranost i bistrinu i pamet [moje majke]... moja majka je još uvek živa. Pametna je, mislim, veoma i retko viđam ljude, ne zato što mi je majka, ali retko viđam ljude koji imaju pamćenje kao ona.

I to je bilo, mislim, nekako, ne sećam se da sam ušla u [*odu*] kao nešto teško, ne mogu da zamislim neku prepreku koja bi me sprečila da uđem. Jer kao čovek, mislim da ako si čestit, ako imaš dobre namere, mislim, imaćeš i pristup, nema razloga da ne. Dakle, meni to ne izgleda normalno.

Anita Susuri: Zanima me koje je godište vaša majka?

Igbale Redža Jašari: '36.

Anita Susuri: '36. Dobro.

Igbale Redža Jašari: Baš.

Anita Susuri: Htela bih da predemo na '90-e. Govorili ste mi o pomirenjima krvnih osveta i onda je usledilo otpuštanje mnogih...

Igbale Redža Jašari: Radnici, najveći broj radnika.

Anita Susuri: Preduzeća. Sigurna sam da ste pisali o svemu ovome u redakciji.

Igbale Redža Jašari: Da i *Rilindja* je zapravo bila zabranjena.

Anita Susuri: Koje godine su [zabranili] *Rilindju*?

Igbale Redža Jašari: '90, da, *Rilindja* je postala zabranjena, zabranili su, Radio Prištinu, *Rilindja* su odmah zabranili, mislim, nakon mesec i po dana, *Rilindja* je bila zabranjena. Mislim, stvorili smo *Bujku*²¹ jer je to bio jedini način, mislim, morali smo, bilo je dozvoljeno objavljivanje. Naravno, dogovorili smo se da se ne zove *Rilindja*, ali smo barem imali prostor da dajemo informacije ljudima i da ne izbledi potpuno.

Anita Susuri: Da li ste bili tamo? Da li ste išli u redakciju ili kako je došlo do zabrane?

Igbale Redža Jašari: Da, da. Došli su u redakciju, ali su otišli kod glavnog urednika, mislim, i rekli su, "Ne možete više pisati." Došlo je i do tuče na ulazu i kada smo izašli bile su te prepreke. Dakle, čak i

²¹ *Bujku*, Farmer, dnevne novine koje su zamenile *Rilindju* nakon što su je srpske vlasti zabranile avgusta 1990.

kada su novine zatvorene. Znam da su ga zaustavili kada je neko izašao i, “Ne možete više da pišete,” i “Vi više niste novinari,” i to je to. Ali onda je došlo do dogovora i list *Bujku* je izašao. Tada smo izašli, mislim kao novinari *Bujkua*.

Anita Susuri: Kako se to nastavilo kasnije, da li je promenjeno osoblje? Ili je ostalo isto?

Igbale Redža Jašari: Nismo ništa menjali, samo ime, tako da ništa nismo menjali. Mislim, nastavilo se, sa, na isti način, svim novinarima kao što smo mi bili, mislim, samo je promenjeno ime novina.

Anita Susuri: Da li ste imali problema zbog onoga što ste napisali?

Igbale Redža Jašari: Bilo je problema sa dobijanjem informacija, mislim. Imali smo mnogo, mnogo problema. Toliko novinara je pretučeno. Ja, to mi se nije desilo, to mi se zapravo desilo na tim punktovima, kroz metke i odlazak u sklonište kod jedne porodice u Uroševcu, sećam se, znači, jedan zatvorenik je umro od torture, čim je zatvoren i otišla sam kod te porodice. Rekli su, “Policija je došla jer znaju da ste unutra kao novinar.”

I znam da su istovarili brašno iz *magje*²² i rekli su, “Ubacićemo te ovde, u *magje*, kako te policija ne bi uhvatila.” But they had found another entrance to go from one house to the other. And I left my materials there, I mean, in the *magje* there with the flour, so they took me from one house to the other and I stayed for a few hours, so [I was] there until it became evening. The driver waited on the other side and then, I mean, we got out of there with no consequences.

Ali našli su još jedan ulaz da idu iz jedne kuće u drugu. I ostavila sam svoj materijal tamo, mislim, tamo u *magje* sa brašnom, pa su me vodili od jedne kuće do druge i ostala sam nekoliko sati, tako [bila sam] tamo dok nije palo večer. Vozač je čekao na drugoj strani i onda smo, mislim, izašli odatle bez posledica.

Mnogo, mnogo takvih slučajeva se dogodilo, mnogo, mnogo slučajeva, ali ja zapravo nisam bila [u situaciji], mislim, da me policajac u nekom trenutku prebije. Ne.

Anita Susuri: Da li ste ikada imali direktan problem sa policijom zbog svoje profesije?

Igbale Redža Jašari: Direktno, na punktovima, da, na kontrolnim punktovima. To opravdanje dok te ne puste, da li će te zadržati, ili će te pustiti, mislim, to se dešavalo stalno, mislim. Sećam se jednom na kontrolnom punktu koji je bio u Komoranu, najzloglasnijem punktu na Kosovu. Bio je najzloglasniji jer je zapravo bio raskrsnica svih puteva koji su vas dovodili u Prištinu i polazili iz Đakovice. Bili smo ja i Elviana Behrami, i, mislim, naš vozač Faik, gospodine Faik, zaustavili su nas tamo, držali su nas nekoliko sati. Nisu... materijali, naravno, našli smo načine da materijali ne...

²² Drvena kutija u kojoj je držano brašno i u kojoj se mesilo testo.

Anita Susuri: Da im ne padnu u ruke.

Igbale Redža Jašari: Da, apsolutno. “Zašto ste išli? Razlog?” Dakle, našli su razlog što vozač nema brkove na fotografiji lične karte, dok je imao brkove [kada su nas zaustavili]. A oni su rekli, “Morate da se vratite tamo u Đakovicu gde ste otišli po informacije. On će otići tamo da obrije brkove, a ti nastavi svojim putem,” znate, posle nekog vremena. U tom trenutku se sećam, mislim, Elviana je rekla, “Ne, ako je to jedini razlog, Igbale i ja ćemo mu ručno čupati brkove i idemo dalje,” jer vreme nije bilo [prikadno], bilo je veće, mislim [prekasno] da se vratim u Đakovicu. I počeli su malo (smeje se)... a onda su nakon što smo se konsultovali rekli smo, “Mi,” mislim, “možemo ovo da uradimo, samo nam recite, uradićemo ovo. Nema povratka.” I držali su nas još neko vreme, tamo na kontrolnom punktu, mislim, ne, ali tamo na kontrolnom punktu i onda su nas ponovo pustili.

Anita Susuri: Pre nego što pređemo na ‘90-e, htela sam da vas pitam o vašem ličnom životu, mislim, kako ste upoznali svog muža? Kada ste se venčali? Kako ste se venčali?

Igbale Redža Jašari: Okej. Moj muž je mene zapravo znao mnogo pre nego što sam ja njega upoznala. On je, oni su iz Prištine, dakle, oni su *muhaxherë*²³ iz Toplice i [oni su bili] u Prištini. Sećam se da je rekao, “Pripremao sam se da se predstavim,” hodala sam brzo, uvek, mislim, i hodala sam veoma brzo po gradu. Rekao je, “Tada sam se zaustavio” (smeje se) i video me je u biblioteci, ali mislim da ga zapravo nisam poznavala.

Moja sestra, pokojna, radila je u kiosku preko puta robne kuće, mislim preko puta stare robne kuće i tada je skoro u isto vreme primljena na posao ‘87. I bio je kiosk, kiosk, u centru jer je sav ilegalni materijal bio u tom kiosku. I zapravo je prenela tu informaciju. [Političke] alternative za koje se glasalo u Sloveniji, mislim, one su dolazile tamo i delile [informacije] ljudima odatle.

Moja sestra ga je poznavala jer je, mislim, redovno kupovao [dnevne] novine. I, ali to nije ono što je rekla. Slučajno je došao u posetu mojoj drugarici, mojoj kolegici u *Rilindji*, ali mi je bila i drugarica iz gimnazije, tako da smo bili zajedno još od gimnazije, a i u *Rilindji*. I došao je da je pita nešto i bio je iznenađen što me vidi tamo jer nije znao gde sam, šta mi se desilo (smeje se). I on joj je rekao, a ona je rekla, mislim, ja sam rekla, “Nema šanse, nema šanse, ne želim.”

Prošlo je neko vreme, malo su čekali i onda smo počeli da se družimo, mislim bila je ‘88, zapravo, nakon što sam već počela da radim u *Rilindji*. I tako su živeli, mislim, živeli su, jer sada živim u Univerzitetskom naselju već 20 godina, ali ovde u gradskom parku (smeje se). I moja svekrva bi mi rekla, ja sam rekla, ona je rekla, “Bila si u školi tako blizu da si mogla da dođeš i da se odmoriš, tako blizu fakulteta da si mogla da dođeš da se odmoriš ovde,” i, znate, “Nisi ga poznavala u to vreme.”

²³ *Muhaxhir* i *Muhaxher*, množina *Muhaxhirë* i *Muhaxherë*; Muhadžir, znači izbeglica muslimanske veroispovesti, reč je turskog porekla: *muhacir* i izvedena je iz arapskog *muhajir*.

Venčali smo se, njegova porodica je bila kao i moja, mislim, samo su bila deca sa braćom i sestrama i roditelji kada sam se ja udala. Živeli smo zajedno kao porodica deset godina, zapravo tamo. Cela moja delatnost u to vreme bila je kao domaćica, zapravo zato što sam, čak i kada sam bila na čelu Foruma žena Kodra e Trimave [naselje], prvo, a onda sam bila šefica drugog ogranka jer sam živela u tom kraju u Priština, osim što je član rukovodstva Foruma žena Kosova, pa svo novinarstvo... Sećam se taksista tamo kod Granda [hotela] jer sam tuda prolazila svaki dan i jedan od njih je rekao, "Ona uvek kasni na posao, uvek trči (smeje se)."

Sećam se toga. Okrenula sam se da bih videla, "Uvek kasni na posao. Stalno trči" (smeje se) Tim putem sam išla, dakle, iza robne kuće i, mislim, stalno sam šetala do *Rilindje* (smeje se).

Anita Susuri: Kako je bilo, ako to želite da podelite, vaše venčanje, na primer, kako je vaše venčanje organizovano?

Igbale Redža Jašari: Da. Venčanje, pošto sam ja bila najstarije dete, mislim u mojoj porodici, a moj muž je takođe najstarije dete u svojoj porodici, nismo imali mnogo [para] za naše venčanje, mislim, i situacija je bila [takva] zapravo. Bila je '89 kada smo morali da se venčamo i vremena su bila teška. I stalno je učestvovao u demonstracijama koje su se održavale. Bio je student albanskog jezika, zapravo je tada završio albanski jezik, ali je primljen u KEK kao student i sve vreme je nastavio da radi u KEK-u, kao hemijski laboratorijski tehničar iako je završio albanski jezik.

I tako nismo imali [para] da organizujemo venčanje, ali je bilo pravo venčanje, mislim, i u mojoj porodici. Devojke su se okupile, mislim sa mojim drugaricama, pozvala sam ih svojoj kući, mislim, sve moje drugarice na celu noć. To je bila glavna stvar te noći. Kada sam pozvala prijatelje, došli su i ostali članovi moje porodice, tako da govorim o svojoj kući. Dok je u njihovoj kući bilo pravo venčanje odmah od četvrtka, organizovali su ga i preko telefona, oni telefoni tada, mislim, "Ovo je vrsta muzike," sestra mog muža bi zvala, kćeri mog strica i tako, mislim, bila je tuga, još uvek ne znam. Ali znam da sam ušla u sobu i mnogo sam plakala (smeje se). Sve dok, ja mislim, svi nisu [rekli], "Ne bi trebalo, ne bi trebalo."

Anita Susuri: Vi ste bili prva od devojaka koja se udala?

Igbale Redža Jašari: Bila sam najstarija, posle sedam godina braka bila sam najstarije dete i...

Anita Susuri: Da, da. Prvi ste se udali, zar ne?

Igbale Redža Jašari: Ja sam se prva udala, da, da. Ja sam se prva udala i bio je ponedeljak, mislim, dan, a onda su se nastavila ta tri dana, sredi, tri srede i tako dalje. Osećala sam se van sebe mesec dana zaredom, mogla bih reći, van sebe. Dakle, sasvim nešto drugo. Posle mesec dana, i dana kada

sam se udala, bio je jedan trenutak, nisam umrla. I kada sam otišla tamo, pozvali su moju majku telefonom. Moja majka [je rekla], “Ne bi trebalo, trebalo bi da se smiriš.” Moj muž, “Ali uvek si dolazila u ovu kuću, nije ti prvi put da dolaziš ovde.” To su bile te [emocije] od venčanja. Nisam imala dece deset godina. U stvari, molila sam se da nemam decu jer sam se sve vreme bavila aktivnostima, ali to nije bilo dobro. Dakle, imam sina, sina sam dobila 2000. godine, dakle posle rata. Sada ima 20 godina, student je druge godine menadžmenta, dakle ekonomije.

Treći Deo

Igbale Redža Jašari: Od prve organizacije udruženja žena na platou Palate omladine, mislim, od tada sam se aktivirala. U stvari, čak i sastanci koji su se održavali posebno u naselju Muhadžer, sastanci u kućama žena, mislim, ja sam bila deo sastanaka u kućama pre nego što je organizovano udruženje žena, mislim, čak i pre nego što je postojalo. Kada su počele da se osnivaju inicijative. Aktivirala sam se sa delom žena, tako da se nisam aktivirala direktno sa muškim delom kao što je moja sestra bila, mislim, tu od početka, već sam bila sa ženskim delom i onim prvim ženskim organizacijama i osnivanjem Udruženja, mislim, bila sam tamo od početka.

Anita Susuri: Kako je bilo organizovano tada? Šta...

Igbale Redža Jašari: Motivacija.

Anita Susuri: [Kakve] ste planove imali tada?

Igbale Redža Jašari: Da, mislim, naša motivacija da nađemo različite forme organizovanja ili da li da se organizujemo samo kao žene ili da budemo deo političke partije kao što je DSK²⁴, dakle, o tome smo razgovarale nekoliko meseci u to vreme. Zato što je potreba za organizovanjem žena i žena bila, mislim, tako da bi i žene uradile nešto počevši od prava dece. To je, mislim, bio glavni motiv da zaštitimo svoju decu, mislim u to vreme, kao žene, kao majke, da zaštitimo svoju decu. A da se organizuje i u medicinskoj i obrazovnoj oblasti, tu je bila i nepismenost.

I bilo je nekih pristupa koji su vas gurnuli u osnivanje ili grupisanje i žena, posebno, osim Demokratskog saveza, kao što je Demokratski savez. I posle nekih, mislim, sastanaka i [razgovaranja] da li je trebalo da budemo deo političke partije ili ne, to je ipak postignuto. Hteo neko to ili ne, postojao je način rada da budemo deo, da se organizujemo zajedno, da se ne razlikujemo od Demokratske lige i da organizujemo Forum Demokratskog saveza Kosova.

²⁴ Alb. *Lidhja Demokratike e Kosovës* – Demokratski savez Kosova. Prva politička partija Kosova, koju je 1989. godine, kada je ukinuta autonomija Kosova, osnovala grupa novinara i intelektualaca. DSK je brzo postao partija-država, okupljajući sve Albance, i ostao jedina partija do 1999. godine.

Ja sam, naravno, bila sa ženama... organizovanja prvog sastanka Foruma žena na Prvoj skupštini, tako da sam radila sav svoj posao, radila sam sve svoje aktivnosti u to vreme za organizovanje Prve skupštine 24. avgusta [1990], mislim, koja je održana u školi Asim Vokši, prva skupština u tom duhu. Posle dogovora da budemo deo političke partije i da budemo kao Forum žena u okviru Demokratskog saveza. Tako da smo tada počeli našu sveukupnu aktivnost na celom Kosovu, mogu reći, da ne kažem samo u Prištini.

U toj skupštini su učestvovalе žene iz Albanije, iz Makedonije, iz Preševa. Otišla sam na granicu da poželim dobrodošlicu ženama iz Albanije, došla je velika delegacija žena iz Albanije i [imala sam] zadovoljstvo [da ih dočekam]. Neću zaboraviti njihovu radost što su, kao i mi, bile emotivne zbog prelaska granice i, mislim, njihovu radost što su ušle na Kosovo i što su došle da učestvuju na kosovskoj skupštini [mitingu], to je bilo veoma bitno, veoma.

Možda je bilo 15 žena, mislim, koje su došle iz Albanije. Svako od nas se organizovao da ugosti nekoga kod kuće, a ja sam ugostila Sevim Arbanaj, ona je bila jedna od žena koja je kod mene boravila tri noći. Dakle, svi smo se organizovali da ugostimo nekoga, jer ako ste ih odveli... niste imali gde da ih odvedete, mislim, žene u to vreme... nije više bilo hotela i [mi smo ugostili] žene u [našim] kućama.

Anita Susuri: Mislim da je urađeno, više je mišljeno na diskretniji način jer je bilo problema sa...

Igbale Redža Jašari: Bilo je problema sa policijom. Policija je došla i odvela [Fljora Brovinu](#) [alb. Flora Brovina] koja, mislim, ja sam bila vođa u to vreme. Odveli su i Antona Koljaja koji je, mislim, bio jedan od članova rukovodstva Demokratskog saveza. Oni su ih tada ispitivali i onda je, mislim, nastavljen rad skupštine. Izabrano je prvo rukovodstvo Foruma žena gde sam ja bila jedna od njih, mislim. Organizacija je nastavila sa ograncima, podograncima. Takođe, Priština je imala svoje rukovodstvo kao Priština, mislim. Škipe Dumošī [alb. Shkipe Dumoshi] je bila šefica Foruma žena u Prištini, ja sam bila zamenica šefa Foruma žena u Prištini. Kao Priština, mislim na sve ogranke koji su bili tamo, ali je postojalo i rukovodstvo, mislim, da koordinira i prištinske ogranke.

Bile su razne aktivnosti [koje su se ticale] medicine, mislim, obrazovanja, pomoći, saradnja sa udruženjem *Nënë Tereza*²⁵ koja je bila neprekidna, otvaranje tih [medicinskih] saradnji i nedavno sam prošla kroz jer me je [Adnan Mervoci](#) pitao za neke informacije i videla sam da, mislim, kada sam otvorila ambulantu u naselju Kodra e Trimave, bilo je, mislim, stvari koje smo tamo poslali i sve. Sto, ormar, mislim, sve što smo poslali je bilo tamo. Aktivnost je bila opsežna, veoma, želja je bila jaka, ne znam, mislim, ne znam, spavanje, mislim, ono što je uzeto, i sve vreme je bilo...

²⁵ Reč je o lokalnoj nevladinoj organizaciji *Nëna Terezë*. Tokom 1990-ih na Kosovu je pružala humanitarnu pomoć. Ovo nije referenca na Majku Terezu iz Kalkute, Albanku, koja je proglašena sveticom 2003. godine.

Takođe sam bila [aktivna] u novinarskom delu, naravno, mislim, što je takođe bio deo koji mi je na neki način pomogao da budem gde god sam želela. I, mislim, na način... i deo kontinuirane aktivnosti, mislim, taj... je bio veoma veliki.

Anita Susuri: Tokom '90-ih je bilo i puno protesta koje je organizovao Ženski Forum, onaj sa belim papirima...

Igbale Redža Jašari: Sa belim papirima, da.

Anita Susuri: Onaj sa hlebom.²⁶

Igbale Redža Jašari: Tako je, sa hlebom.

Anita Susuri: Da li se sećate, sigurna sam da se sećate, ali...

Igbale Redža Jašari: Da, učestvovala sam, mislim, svi [slogani sa protesta] za Holokaust, mislim, organizacija [protesta] o Holokaustu, to su sve te fotografije, mislim, bila sam tamo. Da, to je bilo...

Anita Susuri: Kako ste došli na tu ideju tada?

Igaballe Rexha Jashari: Kako je nastala ideja, mislim, da pronađemo načine da se organizujemo. Posle diskusija koje smo vodili o tome šta se dešavalo i da je trebalo da se aktiviramo, da je trebalo da postanemo veća grupa, mislim, vi ste naravno uvek imali u svojoj podsvesti da će doći do sukoba. Mislim, to je uvek bilo, da će se sukob desiti i sa policijom i... da nisi imao drugog načina. Morao si da budeš aktivan, da se krećeš, mislim, da budeš zaštitnički nastrojen od onoga što se dešavalo i za to vreme je bilo zatvaranja, ubistava, [ona su] bila kontinuirana na Kosovu. Bilo je mnogo mučenja. Bilo je kontrolnih punktova, mislim, ograničenja kretanja, sve je bilo represivno i trebalo je naći načina, mislim da se organizujete. Bio je jedan [protest] sa hlebom, mislim, posle početka rata koji je bio drugi motiv, mislim da ih pošaljete.

Pobuna, mislim, protest sa belim papirima je bio da dignemo glas kako bi se to čulo, mislim i za ostale jer je bio ispred ambasade SAD, mislim. To je bila naša polazna tačka i da to bude, pa druge ambasade, da slušaju druge zemlje, da čuju ženski glas, mislim, da budemo... da ne ostanemo takvi... jer ste videli da ste bili ostavljeni malo u mračnom zaboravu, to je bila pobuna [koja je pokazivala] da si ovde i da proživljavaš sve to, mislim, stvari.

²⁶ 16. marta 1998. godine oko 12.000 žena na Kosovu marširalo je sa sloganom "Hleb za Drenicu." Marš je bio odgovor na vojnu opsadu Drenice od strane srpskih snaga i masakr porodice Jašari u Prekazu. Sa više informacija možete konsultovati ovaj izvor:

<https://oralhistorykosovo.org/sr/podcast/bread-for-drenica-womens-march/>

Kada su se okupili, mislim, mi smo komunicirali preko telefona, ljudi koji su bili, mislim, [ljudi] koji su imali ključne uloge, zvali smo jedni druge telefonom i saopštili mesto sastanka, tamo bismo se našli. Svako od nas je [morao] da povede žene [sa sobom], mislim, da pozovemo što više žena. U komšiluku, mislim, "Povedi deset žena sa sobom. Dođite svi!" Dakle, dovedite ih odmah, tako da se desilo veoma brzo, veoma brzo.

Sećam se da je u roku od dva-tri sata, mislim, došlo do organizacije... jer takođe nismo mogli da to ostavimo za kasnije. Postojao je rizik, mislim, veoma veliki [rizik], ako organizujete nešto za sledeći dan, a u međuvremenu se ljudi koji su bili uključeni u organizaciju ne pojave. Dakle, mislim, organizacija [protesta] se desila veoma brzo, tada i tamo. "Dakle, bićemo u kontaktu," mislim, "pozovi ovog, zovi onog." I tako bi se žene odjednom pojavile kao reka sa svih strana grada i mi smo se vrlo brzo okupili.

I onda je bila imenovana delegacija da uđe unutra i razgovara sa američkom ambasadom i da im kaže šta se dešava, šta se radi. Nije da nisu bili svesni, ali bi bar ostalo nešto u pisanoj formi i nešto što smo je pokazivalo da smo bili živi, mislim, trebalo je da se osećamo živima. To je bilo to.

Anita Susuri: Mislim da je protest za hleb bio jedini na kojem se desio jedan incident. Da li se sećate kako je počeo taj dan?

Igaballe Rexha Jashari: Sećam se, naravno, veoma dobro. To je bilo od početka, od organizacije, mislim, do trenutka kada sam otišla [u Drenicu] sa hlebom. Radilo se, mislim, o tome kojim putem da idemo, koji je put za nas da izaberemo i nastavimo. To je bila dilema koja je izazvala zabunu i kod žena, da su birale različite puteve da bi se, mislim, pridružile velikoj koloni ljudi koji je bio pored pruge, mislim na nas koji smo išli tim putem, ja sam ...

Anita Susuri: Gde ste prvo nosili vekne hleba?

Igaballe Rexha Jashari: Donosili bi hleb, mislim, apsolutno, mogli ste da vidite sve pekare kesama, mislim... solidarnost je bila na maksimumu. Šta god da su ljudi imali ili neko ko je mislio da bi nešto moglo da bude od koristi ili za veće dobro, mislim, bez oklevanja bi svi to uradili, a distribucija... samo ste videli kako dolazi hleb (smeje se) čak i više nego što je bilo potrebno, mislim, tamo. Svaki, kada smo rekli da ćemo organizovati [protest] za hleb, i tako su žene dolazile iz raznih krajeva i dobijale hleb, i mislim, hleba je bilo dovoljno za sve žene bez oklevanja. Mislim, to je bio "Hleb za Drenicu," rat je počeo, to je zapravo bilo izolovanje područje od drugih gde se rat dešavao.

I ja sam išla tamo kao novinarka puno puta, pitali su me, "Zašto," mislim, "ti si u Prištini?" Mislim, "Dok mi," mislim, "prolazimo kroz sve ovo i mi se borimo u ratu dok ti ostaješ," mislim, lično su mi to rekli. Da ne bismo išli kroz taj deo, mislim '91, kad se dogodio napad na Prekaz, bile smo samo ja i Fljora

Doku koje smo u to vreme išle [da posetimo] porodicu Šabana Jašarija [alb. Shaban Jashari]²⁷ i da im pošaljemo pomoć i lekove. Dakle, pošto je Fljora Doku bila ginekolog, ali pitala je u *Rilidji*, mislim, nekoliko dana i jednog dana smo se srele i počele da radimo zajedno.

Kada se to desilo u Prekazu, mislim, ona je došla i rekla mi je da je imala auto i [rekla je], “Da li si spremna,” mislim, “da ideš sa mnom u Prekaz?” Bilo je mnogo snega i zato smo morali da parkiramo auto veoma daleko, negde u Srbici i ne sećam se gde i išli smo pešice dok nismo otišli do porodice Šabana Jašarija. Poslali smo im neke zavoje, ono što smo imali jer su mu povredili oko, a zatim i ostala mučenja koja su se desila celoj porodici. Ali, ne samo toj porodici, i porodice koje su bil u blizini su isto doživele. Išli smo i kod ostalih porodica, slali smo im tada neki medicinski materijal.

Anita Susuri: Vi, kao novinarka, da li ste pisali o tim događajima?

Igaballe Rexha Jashari: Intervju koji sam vodila sa pokojnom Zarife, dakle, majkom Adem Jašarija [alb. Adem Jashari]²⁸ nikada nije objavljen. Napisan je, nisam ga objavila. Mislim, nije bilo dozvoljeno u to vreme.

Anita Susuri: Još uvek ga niste objavili?

Igaballe Rexha Jashari: Još uvek ga nisam objavila.

Anita Susuri: Zašto?

Igaballe Rexha Jashari: Zašto? Dakle, sada [ću vam reći] zašto, jer ga čuvam za dan, mislim, kada dođe dan u godini kada se to desilo ‘91, ne želim drugom prilikom jer prolazi. Tako da ga nikada nisam objavila. Imam puno raznog materijala koje mislim da (smeje se), ali previše je.

Anita Susuri: Ali imate to u planu?

Igaballe Rexha Jashari: To mi je u planu, apsolutno, da. Da, to mi je u planu.

Anita Susuri: Kakva je bila porodica Jašari? Kako su vas dočekali?

²⁷ Otac Adema Jašarija.

²⁸ Adem Jašari (1955-1998), poznat i kao “legendarni komandant,” bio je osnivač OVK, slavljen kao njen najistaknutiji vođa i simbol nezavisnosti Kosova. Poginuo je u martu 1998, zajedno sa svojom dvadesetočlanom porodicom – polovina maloletnih devojčica i dečaka – u pucnjavi sa srpskim trupama tokom trodnevne opsade njegovog doma u Prekazu.

Igaballe Rexha Jashari: Dočekali su nas, sećam se te žene, mislim, one sa kojom sam uradila intervju i kao što kažu, hleb, so i srce²⁹ tamo. Ne da su bili finansijski dobro, mislim, bili su finansijski dobrostojeći, imali su i dobre uslove u to vreme, mislim, sećam se kada smo ušli tamo. Ali tu je bilo nešto posebno, mislim, oružje koje vidim danas, videla sam tada, mislim, '91. Bile su te puške visile [na zidu]. Bila je ta žena, mislim na to... i žene, i žene su se razlikovale od ostalih, jer su bile veoma voljne da rade u tom pravcu, da sarađuju, sve one i... u Šabanu Jašariju, mislim, vidim jednu posebnu osobu, posebnu osobu.

Sećam se njegovih reči. Čekali smo ga jer je bio na pregledu oko oka, mislim, on je tada imao zavoj zbog mučenja koje je pretrpeo i čekali smo da se vrati, pa se sećam tih reči. A onda sam kasnije saznala da je on bio učitelj, jer me je iznenadio njegov rečnik, mislim, njegovo znanje uopšte, on je bio učitelj, tako da sam u to vreme stekla poseban utisak o toj osobi. Posebno [zbog] njegovih reči i svega, mislim, motivisao je i nas. "Ne, ovo nije ništa," mislim, "Ništa se nije dogodilo. Ovo nije," mislim, "trebalo bi, mi smo ovde, na ovim teritorijama." Takve reči, znate, bez obzira na sve što u to vreme nije mnogo, jer je bila '91, ali je i dalje bilo mučenja. Oni su zapravo bili među retkim porodicama u čiju su kuću provaljivali i tako ih mučili.

Anita Susuri: Vratću se opet na pitanje vezano za sve te događaje tokom '90-ih, o tome šta ste pisali, na primer, šta ste ostavili sa strane da...

Igaballe Rexha Jashari: Taj intervju, mislim, nisam napisala pismeno, mogu reći da je jedini koji nisam napisala, kao intervju sam ga uradila. Pisala sam, gde god sam bila, pa sam pisala o Likošanu. Išala sam u Likošan pod mecima, pod policijskim progonom tog dana smo jedva preživeli, išli smo kroz planine da stignemo u Likošan. U stvari, bilo je to dva dana nakon događaja koji su se desili u Likošanu. Kada smo otišli sa još dva novinara i kada smo videli policiju koja nas je pratila, mislim, tada smo otišli u planinu sa tim autom dok nismo naišli na jednu kuću i ostavili auto.

To je bilo to, mislim na posebna [iskustva] koje sam tamo doživela prolazeći kroz metke, mislim, leteli su ovako {opisuje rukama} i zamalo su zakačili auto nekoliko puta. Put od Kosova Polja do kontrolnog punkta Komoran u oblasti gde se to desilo, mislim, ne znam kako smo preživeli dva puta. Bilo je toliko metaka, mislim, u kolima... jer smo imali *press* [prsluk], naravno imali smo *press* [prsluk], to se moglo videti iz daleka i bilo je metaka.

I onda drugi progoni u jednom događaju, išli smo na jedan slučaj i u Kačaniku, sela se ne sećam jer je bila samo ta kuća na samom vrhu sela. On je ubijen, zatvoren je, mislim, osoba koja se te noći vratila iz tog tajnog pokreta i posle tri dana je umro zbog mučenja, mislim, ta osoba. I ja sam otišla tamo i policija nas je pratila i tamo i ostali smo jako dugo u kući da ne bismo izašli dok nismo videli da su otišli, mislim, odatle. Ovakve stvari su se dešavale mnogo, mnogo puta.

²⁹ Albanski izraz koji se odnosi na gostoprimstvo ljudi i njihovu volju da podele sve što imaju sa nekom osobom iako to nije puno.

Anita Susuri: Da li se to ikada dešavalo u redakciji, na primer, da policija dođe zbog nekog članka?

Igbale Redža Jašari: Ne zbog nekog članka, policija nije dolazila, mislim, mogli su da pozovu glavnog i odgovornog urednika, mislim, ali ne tako. I tukli su novinare gde god bi ih našli, mislim, bilo je puno pretučenih novinara, ali ja nisam imala to... ja nisam bila deo toga. Bilo je novinara koje su tukli. Bio je Behar Zogiani kojeg su puno mučili, mislim, ostao je dugo, mislim, kako bi mu se zalečile rane. Bilo je novinara...

Anita Susuri: Da li je postojala neka vrsta straha ili nešto što je moglo... stalno ste bili...

Igbale Redža Jašari: Bilo je... da, bilo je, bilo je straha, ali nisi imao gde da odeš, znaš, od onoga što si izabrao. Nisi, mislim, morao si. Da kažem da neko drugi treba da se bavi ovim, a ja neću, to se nije desilo. Nisam bila osoba koja bi to rekla, mislim, nikad, da neko drugi treba da se bavi tom državom, a ja ne, mislim.

Moja sestra je '97 bila u zatvoru, znači ona je tada bila u rukovodstvu Demokratskog saveza, centralnom rukovodstvu i protestima, demonstracijama, moj brat je zapravo bio jedan od pet organizatora protesta '97, mislim, takođe i razgovori koje je vodio sa [Ibrahimom] Rugovom³⁰ o, mislim, o tim demonstracijama i cela naša porodica je bila, mislim, stalno [umešana] u sve to (smeje se).

Toliko da ponekad pomislim kako je moja majka preživela. Svi smo bili, mislim, dok se nismo okupili, mislim, bila je veoma zabrinuta, naravno. Ta vremena su bila veoma, veoma, veoma [teška]. I moj otac je bio učesnik u svemu tome, mislim, nikada nije oklevao. Dakle, on bi rekao, "Ti ostani," ali mi to nikada nismo [slušali].

Anita Susuri: Spomenuli smo demonstracije sa hlebom '98 i pričali smo o tome, ali u međuvremenu...

Igbale Redža Jašari: Povezalo se, da, da, da.

Anita Susuri: Znam da se desio jedan incident tog dana, spomenula sam ranije, vozilo je upalo u...

Igbale Redža Jašari: U masu, da.

Anita Susuri: Kako je to bilo u tim trenucima? Gde ste vi bili? Napred ili...?

Igbale Redža Jašari: Ja sam bila napred. To se desilo, tako...

Anita Susuri: Negde u sredini.

³⁰ Ibrahim Rugova (1944-2006) je bio pisac i novinar, osnivač Demokratskog saveza Kosova i predsednik Kosova tokom rata i nakon njegove smrti.

Igbale Redža Jašari: Da, negde u sredini. Kad smo čuli, mislim, u tom trenutku cela gomila je bila malo uznemirena, šta hoće da rade, mislim, i... na sreću nije, nije se desilo nešto gore, mislim. Ta žena je ustala, pribrala se, mi, mi smo je izvukli, mislim, iz tog dela, mislim, ništa strašnije od toga se nije desilo. Ali, to se očekivalo. Ja lično govorim za sebe, mislim, stalno se očekivalo da se sve te stvari mogu desiti svakog trenutka. To nije bilo nešto što niste očekivali. Da te metak čeka stalno, mislim, ali nisi stajao zbog toga (smeje se).

Anita Susuri: Do koje godine ste radili u *Bujku*?

Igbale Redža Jašari: Dok se *Rilindja* nije zatvorila 2001.

Anita Susuri: 2001. A šta je bilo tokom rata, da li je nastavila sa radom?

Igbale Redža Jašari: Da, da, nastavila je sve vreme.

Anita Susuri: Bili ste ovde?

Igbale Redža Jašari: Sve vreme. Išla sam dva puta, mislim, na dva meseca u Tiranu, jer je *Rilindja* izlazila u Tirani, tako da sam u to vreme i ja išla dva puta na dva meseca '95 i '96 sam išla u Tiranu, mislim. Bilo je novinara, ali ja sam otišla u novine koje su tada bile u Tirani. Ali, *Bujku* je nastavio da [radi] sve vreme, nije imao nikakvih prekida kao novina. Nastavilo se.

Anita Susuri: Dakle, prvi put kad ste otišli u Albaniju...

Igbale Redža Jašari: Prvi put je bio '93. Išle smo kao delegacija prve Skupštine žena u Albaniji. Išla sam sa Nekibe Keljmendi [alb. Nekibe Kelmendi]³¹ i [Nadžije Bućinca](#) [alb. Naxhije Bućinca]. Mi smo bile prve žene koje su otišle i učestvovalе na toj skupštini. Bila je '93 kada su naravno stavili granični pečat [na naše pasoše], mislim, nisam više putovala sa pasošem. Ilegalno sam se kretala, mislim, '95 i '96 sam prošla kroz Ulcinj, mislim, došla sam u Tiranu sa te strane jer bi vas, mislim, uhapsili da imate pečat, mislim, albanski [pečat], granica, pa na pasošu. I da ne bih rizikovala, mislim, [prošla sam] granicu kroz...

Anita Susuri: Da li je bilo ono što ste očekivali kada ste otišli u Albaniju? Kako ste videli Albaniju?

³¹ Nekibe Keljmendi (1944-2011), pravница i aktivistkinja za ljudska prava, posle rata je bila član parlamenta DSK i bila je ministarka pravde od 2008. do 2010. godine.

Igbale Redža Jašari: Kada... '93, dakle, supruga... Mislim, prvo smo bili kod porodice Jusufa Gervale³². A onda smo se podelili kao delegati, otišli smo kod drugih porodica i ostali nekoliko noći. Ne sećam se koliko dugo, ali bilo je to nekoliko noći. Možda smo ostali četiri noći, mislim, ili pet, u Tirani. Kada smo otišli u porodicu Jusufa Gervale, tamo je sve bilo u redu, mislim, nismo mislili, kada smo videli, mislim, situaciju da neće biti hrane ili... ali ne, mislim, frižider je bio pun stvari tamo, dobro.

U porodici u kojoj sam nastavila da spavam [kasnije] nisu bili dobri uslovi. Tu je, mislim, pod bio beton, mislim, umesto pločica, kuća. Krevet [dušeci] su bili kao kore za pitu, pa ovako {pokazuje rukama}. Veoma vredna žena, pa sam malo više pričala sa njihovom porodicom, mislim, kako oni znaju Kosovo, mislim. I mogu reći da je tako bilo i tamo. Kao i na Kosovu, ljudi koji su bili zainteresovani za Albaniju su znali za to, tako je bilo i na njihovoj strani.

Oni koji su bili tamo i oni koji su imali knjige i čitali u tajnosti i slušali, mislim, druge stvari i razgovarali su isto kao i ovde gde su ljudi bili zainteresovani da znaju Kosovo, upoznali su ga, mislim čak i bolje. Oni koji, bilo je i ljudi koji [van] svog posla, svog života, nisu imali [drugih] interesa. Kažem to, mislim, sada od '95, kada sam otišla [u Albaniju] sa svojim mužem, tamo smo sreli prijatelja koji je još uvek prijatelj, pisac, profesor, mislim, Bardhoš Gaće [alb. Bardhosh Gaçe], što me je iznenadilo. Ja ovo kažem, njegova poezija je bila kao da je posvećena mestima na Kosovu, kao da je sa Kosova.

Bila sam iznenađen njegovim opisom Peći, Podujeva, reka. Dakle, kao da je [sa Kosova], nije [uopšte na Kosovu] ali je [dobio ideju] iz svojih čitanja, pa je na osnovu onoga što je čuo napravio opis u svojoj poeziji i svojim knjigama. I ja sam se tako iznenadila. Kažem '95, mislim, prvi put sam otišla u Valonu zajedno sa mužem jer je taj prijatelj bio iz Valone i tamo sam doživela nešto kao u filmovima. U uvažanim porodicama kao što je slikar Skender ne sećam se prezimena, ali on je poznati slikar, pa nas je poslao da [posetimo] neke uvažene porodice i njihov doček je bio... brat, sestra sa Kosova, znači veoma srdačna dobrodošlica, veoma. Ali siromaštvo je generalno bilo prisutno.

Moj stric je živeo od '91. godine, moj stric koji je bio u zatvoru, mislim, nakon što su ga mnogo mučili, pa je bio u zatvoru u Leskovcu sa grupom intelektualaca i oni su ga mnogo mučili i, mislim, naravno da je bio proganjan. Ovde je neko vreme živeo povučeno, ali je odlučio da ilegalno ode u Albaniju i svih tih godina je živeo u Tirani. Dakle, svaki put kada sam otišla u Tiranu, imala sam strica koji je tamo živeo. Uzeo je stan i za sve te prijatelje, mislim, takođe za deo, a moj ujak koji je bio tamo je obavešten da je bilo različitih porodica.

U porodici u kojoj sam ostala, mislim, gde sam ostala, zapravo sam živela dva meseca, to je bila porodica koja je [imala članove porodice] koji su u to vreme bili u vojsci. U vojsci ranije i imali su sve uslove. Govorio bi nam, mislim, da su kategorije podeljene, da su imali bolji standard. U smislu

³² Jusuf Gervala [alb. Jusuf Gërvalla] (1945- 1982) je bio pesnik i takođe nacionalistički aktivista ubijen u Nemačkoj zajedno sa svojim bratom i još jednom osobom. Sva ova ubistva se široko pripisuju jugoslovenskim agentima, iako nijedna istraga nije došla do konačne identifikacije ubica.

dobijanja novca, jer su možda, mislim, kada je u pitanju hrana vodili računa da svi imaju isto, mislim. '93. bio je pakao, mislim, baš, baš.

Moj stric je govorio da su od '91 do '93, međutim, neke stvari počele [da se popravljaju], ali '93. život je bio... ali s vremenom... sada, nedavno kada sam gledala fotografije, imala sam fotografiju Orikuma u Valoni gde smo otišli na letovanje sa tim prijateljem, ništa nije izgrađeno u tom kraju. Takođe '95. u Medovi gde sam otišla sa prijateljem, u Leži i ostali smo u Leži dve nedelje i išli bismo u Medovu na odmor, tamo ništa nije izgrađeno.

Osim nekog ko bi iz vojske, mislim, koji je otišao na odmor, možda albanska elita, mislim, osim te zgrade tamo, ništa drugo. Dakle, ova promena [koja se desila], da ne pričam o Draču, mislim, ništa, ništa, ništa. Videla sam ovu promenu, mislim, neprekidno i onda u Albaniji tokom godina, sada je prošlo koliko [godina], 25 godina, 26 godina.

Četvrti Deo

Anita Susuri: Ako imate još nešto što biste želeli da dodate o '90-im...

Igbale Redža Jašari: Želim da pričam o zatvoru moje sestre, jer, mislim, to je bio veoma težak trenutak za moju porodicu, zapravo, mislim, posebno [težak]. Naša kuća devedesetih je bila kuća u koju ne znam ko nije ulazio i izlazio. Mislim, to je bila neka vrsta specijalne kontrolne tačke, gde su, mislim, ljudi dolazili mnogo, mnogo su se selili, odatle su se obavljale aktivnosti, zaista mnogo. Zato što se sećam da sam svojoj majci govorila, "Nemaš razloga da budeš tužna, ja imam više razloga," mislim do tog stepena. A znam da su u vreme kada su poslali [nekog] iz Sekretarijata,³³ pa sam izašla iz *Rilindje* ovde i na semaforu sam prešla u Dom omladine i tamo je bio auto, pa su me videli.

I onda ta suđenja i Nekibe je bila u zatvoru, dobrovoljni advokat koji je došao. Moja sestra je u to vreme imala tri advokata, ali Nekibe je rekla, "Želim to da uradim dobrovoljno," mislim, "da budem ovde, pošto je bila na čelu DSK," mislim, "i bila je aktivna. Želim da je branim dobrovoljno," "U redu." A Nekibe mi je bila komšinica, mislim, tamo. Ujutru kada nisam spavala, videla bih je u snovima bez obzira na posete, odmah bih rekla, "Nekibe, sigurna sam da su je danas mučili i moramo da idemo u Lipljane," i jesmo.

Nikada, nikad nije rekla, "Nemam vremena danas," mislim, pored advokata koji su imali svoje rasporede, ja i Nekibe, mislim, stalno sam išla tamo. Posećivala je jer ja nisam imala mogućnost, ali ja sam ostala tamo blizu zatvora i ona bi posećivala moju sestru za to vreme. Moja sestra je osuđena na tri godine, ali, mislim, nije ih odležala, mislim, odležala je mesec dana jer su je onda pustili na uslovnu

³³ Sekretarijat unutrašnjih poslova.

slobodu, ali nisu uspeli da je zadrže, mislim, u to vreme. Ovo, ovo je takođe bilo veoma, veoma teško iskustvo za nas kao porodicu.

Anita Susuri: Kakav je vas bio period tokom rata? '98 je bio marš žena sa hlebom. Ali onda je situacija počela da biva agresivnija, mislim, dok nije došlo do bombardovanja.

Igbale Redža Jašari: Dok nije došlo do bombardovanja.

Anita Susuri: Kakav je bio ceo taj period...

Igbale Redža Jašari: Bio je pakao.

Anita Susuri: Za vas?

Igbale Redža Jašari: Bio je to pakao. Zaista je bio pravi pakao, mislim, celo Kosovo, stvarno... i ti pokušaji mobilizacije, mislim, način da se cela situacija drži pod kontrolom, mislim, to je bilo... svi mi koji smo bili aktivni, ja znači, pokušali smo da to [pod kontrolom] držimo na naše načine, da međutim [držimo pod kontrolom] živote ljudi, mislim, mogu reći o životima ljudi da će [biti] [rata] i da će postati bolje i da će rat zahvatiti [Kosovo] mislili smo, mislim, mogli smo da vidimo da će zahvatiti celo Kosovo. Kako bi se to dogodilo i šta bi se možda dogodilo, mislim, smrt je bila blizu za sve nas, mislim, činilo se kao da je smrt blizu za sve nas.

Kada su došli da nas izbace iz kuće, prvi put, mislim, to govorim ranije, za to vreme je bila žena Adema Demaćija, mislim, pokojna gospođa Džemajlije koja je uvek dolazila da me vidi. Često smo se posećivali. A ona bi rekla, "U ovom trenutku moraš da promeniš svoj izgled, moraš da ofarbaš kosu u drugu boju, moraš da promeniš svoj izgled, da se prikriješ zato što si ti," što znači, "zato što si ti osoba kojoj bi se nešto moglo dogoditi."

Sećam se toga i tri dana pre nego što su nas izbacili iz kuće, pre nego što je došla policija, paravojska, vojska. Ona je došla i rekla, mislim, "Još uvek nisi ništa promenila?" Mislim, i, "Ako nastaviš da izgledaš ovako, biće veoma loše," rekla sam, "Da, čak je i moja majka," rekla sam, "rekla meni i mojim sestrama da treba da promenimo [izgled]." Onaj koji je imao plavu kosu bio je drugačiji, jer, mislim, postati drugačiji da nas policija ne bi prepoznala. Svako od nas na svom putu bio je, mislim...

Anita Susuri: Tražen.

Igbale Redža Jašari: Tražen. Moja sestra koju sam spomenula je radila u kiosku, mislim, odveli su je u policijsku [stanicu]. Zapravo, mislim, kada su je videli na ulici, "Ah, Nazo ti si tu!" [govori na srpskom] i odveli su je i poslali u policiju i te pretnje, mislim, "Odseći ćemo ti uvo, ruku, nogu," znači, uradićemo ti

i ovo između ostalih stvari. A moj brat je bio više na strani, mislim, na strani Albina, Bujara Dugolija, njih je bilo pet ljudi ili koliko, mislim, u organizaciji te druge strane. Svi smo bili na neki način aktivni.

Kad su došli da nas izbace iz kuće, mislim, postrojili su nas u sobi moje svekrve i svekra, mog devera, snaju, mene i mog muža. Rekli su mom mužu, "Skinu se," mislim, uperili su pištolj ovde {pokazuje na svoje grlo} i samo... ali ja kao osoba, mislim, želela sam da ga zaštitim i znala sam šta se dešava, viđala sam to svaki dan i [znala sam] da je moguće da se to dogodi i nama. Naravno, to nije bilo neočekivano, mislim, treba se psihički pripremiti za ovakve situacije.

Mogla sam da vidim, mislim, kada se prst približi {pokazuje na svoje grlo} da bi metak [opalio] jer nisu sklonili pištolj, mislim. A on je rekao, "Skinu se," naravno da je to bila muška reakcija. On {objašnjava gestovima} je tako reagovao, položio ga je na zemlju a ja sam samo čekala da {skoči sa sedišta}. Oni su zapravo položili mog zeta, mislim, tamo. I polako sam počela da raskopčavam kaiš, nosila sam pantalone, mislim, rekla sam sebi, "To će se desiti, ono što se dešava svuda će se desiti i ovde, ali treba da pokušam da imam što manje posledica."

Namera je bila da niko ne pogine, da se ono najgore, mislim, ne desi i što manje. Moglo bi se desiti, moglo bi se desiti, mislim, rekla sam i svom mužu i, mislim, u borbi, "Znaj da ako poginem, poginula sam boreći se," to nije, mislim, problem, "Znajte da će to biti poslednja stvar." Ali da ne biste i druge izložili riziku, pokušali ste da ostanete mirni, mislim. Bila sam veoma svesna, mislim, šta je moguće.

Ali sudbina je bila, mislim, onaj koji je došao još jednom, počela sam polako da skidam pantalone, mislim, vrlo polako, mislim, mirno i bez ikakve reakcije. Moj svekar je rekao, "Moja žena ima srčano oboljenje i njeno srce će da stane, ti radiš ovakve stvari." Još jednom se okrenuo mom svekru, "Umukni." I on je došao i zgrabio me još jednom, imala sam zatvorenu {objašnjava rukama}, rekao je, "Skinu se brzo," tako, a ja [sam rekla], "U redu." S druge strane, mislim, samo sam čekala kada će biti ubijeni, mislim, na neki način.

U jednom trenutku je došla osoba i rekla, "Svi brzo napolje." Spašeni smo, mislim, svi, od najgoreg. Svi smo preživeli. Ali moj muž je rekao da ne želi da ide, nastavio je [rekao je], "Ne želim da izađem iz kuće," i [rekao je] meni, mislim, "Ti, veliki patrioto, nikada se više neće vratiti na Kosovo," mislim, "Koliko god se moj otac vratio u Toplicu tamo, porodica mog oca, ti se nikada nećeš vratiti na Kosovo. "Gde želiš da ideš?" To vas na neki način ubije.

Ali otišli smo, mislim, mi... vozom za Makedoniju. Bila je moja drugarica koju sam pomenula, mislim, ginekolog u Strugi, mislim, živela je tamo, otišla je da živi jer joj je muž iz Struge...

Anita Susuri: Izvinite, koji je to datum bio?

Igbale Redža Jašari: 1. april, 1. april [1990], da. Kada smo otišli tamo u to vreme, mislim, bio je tim za koji mislim da su Holandani i, mislim, kada sam im rekao ovo i to, sve što se dogodilo, rekli su, dakle, „Znači, trebalo bi da razgovarate sa ovim doktorima i videće kakva je situacija i sve” i rekli su, “Ne, dobro si,” što znači, “Ti si jaka.” Jer ja mislim da su te posledice bile, bez obzira što smo preživeli na neki način, postoje i druge vrste posledica, znači to su veoma teška sećanja. To su zapravo teška sećanja.

Anita Susuri: Od kad ste napustili kuću do...

Igbale Redža Jašari: Do Struge.

Anita Susuri: Struge, kakav je bio put?

Igbale Redža Jašari: Dakle, voz je bio užasan. Sve što sam imala, mislim, od zlata, dala sam svekrvi, svojoj snaji, svima njima nešto da zadrže. Bar sam to skinula sa sebe, da ne bih bila žrtva nečeg takvog. Zamotali smo ga šalom {objašnjava rukama} i, mislim, u vozu kroz koji smo prešli u Blacce, mislim, ostali smo [tamo] jednu noć. Nismo se duže zadržali, pa smo sutradan izašli odatle i otišli u Gostivar, jer nismo smeli da idemo na jug. Dakle, ostali smo u Gostivaru dve noći. Zato što su rekli, “Ne možeš južnije od Gostivara, ne možeš u Strugu.”

Jer moj zahtev... nije da tamo, poznavala sam žene aktivistkinje koje su bile, mislim, u Udruženju žena i kada su me videle, mislim, odmah, “O, Igbale i ti si [ovde],” i mislim, bili smo smešteni u porodičnoj [kući]. Sve je bilo u redu. Ali cilj mi je ipak bio da odem kod drugarice, mislim Fljore Doku u Strugu tamo i posle par dana smo otišli tamo. Tamo smo držali... ona je bila žena koja je bila aktivistkinja i znala je, mislim, pokušali smo da pronademo neke žene koje su bile tamo. Održali smo razne sastanke o tome šta ćemo, kako da uradimo i kako možemo da pomognemo, mislim, ostatku [ljudi] koji je ostao na Kosovu. Moja cela porodica je bila na Kosovu, mislim, nije... Ja sam bila jedina. I to je za mene bila propast, mislim, to...

Anita Susuri: Da li ste bili u kontaktu sa njima?

Igbale Redža Jašari: Bila sam, vrlo malo, mislim, dva dana uopšte ne, uopšte, uopšte. Posle dve nedelje, dakle, kada sam ih kontaktirala, bili su kod moje tetke jer je [imala] telefon u [njenoj] kući, tako da naravno nije funkcionisao, a moja sestra je bila, bila je isključena, ona koja je bila u zatvoru. Moja braća su takođe bila van [grada], otišli su u sela, moji roditelji su bili kod tetke, mislim, ovde u Prištini. Dve moje druge sestre bile su kod druge tetke u Ulpijani [naselju] i, mislim dok nisam saznala gde su se preselile i tada sam nastavila da zovem sa pošte, jer, naravno, nisi mogao da pitaš porodice [kod koje ste se sklonili] za telefon, ali sam svaki dan išla u poštu u Oher gde sam boravila. Nisam išla u Strugu, ali smo se porodično nastanili u Oheru. Zvala sam svaki dan bez obzira na brojeve koje sam zapamtila u Prištini.

Mnogo puta se desilo da se sećam porodice kojoj sam zahvalna i onda sam u Kodra e Diellit saznala ko su oni, ali sam zvala samo brojeve koje sam znala u Prištini, “Šta se sinoć dogodilo u Prištini?” Na primer, mislim, samo da bih razumela svakodnevno stanje, svake noći. Avioni koji su prolazili, mislim, iz Ohera, čekala sam ih budne i stalno sam bila u suzama, stalno. Teška iskustva tog vremena. Mislim da mi je bilo teže, mislim, u vreme dok sam boravila u Ohru dok je bio rat na Kosovu nego u drugom periodu u kojem sam bila deo sebe. To je bilo još teže jer je to bila moja porodica, bile su sestre i braća svi mlađi od mene, dakle, mlađi od mene. Mislila sam da nije moguće da svi prežive.

Te noći kada su ušle, mislim, snage i, a ja sam otišla iz Ohera sa nekom drugom, ne sa porodicom mog muža, mislim, svi su bili tamo. Ali ja sam rekla, “Večeras ako...,” u Tetovu je bila grupa novinara, mislim, otišla sam i sreća se sa tom grupom novinara u Tetovu i nastavila sam put za Prištinu. Kada sam došla ovde, došla sam noću i probudila ih iz sna, mislim. Oni to često prepričavaju, “Da li je moguće,” rekla sam, “svi imate svoje noge, svoje ruke,” što znači “živi,” članovi moje porodice. Bilo je to veoma teško iskustvo. Moglo bi se reći teže od samog života.

Anita Susuri: Kakav je bio grad?

Igbale Redža Jašari: Grad, baš sam nedavno rekla mužu, mislim, imamo dve lipe u našem dvorištu, mislim, nedavno, mislim, rekla sam, on, “Da ih sečemo?” Rekla sam, “Miris lipe kod Radio Prištine me podseća na dan kada sam se vratila,” rekla sam, “o Bože,” jer grad, grad je još uvek bio užasno mračan. Mračno, mračno, jer su upravo prošli tu tešku noć, mislim, kada je izašla ruska vojska i te pretnje, pa su upravo prošli kroz to.

Moja sestra je zvala, mislim, tog dana. Došla sam možda [juna] 14, 12, 14. možda, moja sestra tog dana... te noći kada su bila ta svetla, mislim, kada je cela Priština bila u opasnosti. Zvala me sestra sa pošte, ona koja je bila u tajnosti. Rekla sam, “Kako se usuđuješ da izađeš?” Rekla sam, “Zato što to govore,” rekla je, “Ne, ne, nema rizika.” Ali te noći su bili zaista u opasnosti, veliki rizik.

Rekli bi mi da su se srećom sastajali sa nekim timovima koliko su mogli, ali bili su Englezi, mislim, i Holandani. Moja druga sestra je bila profesor engleskog jezika, mislim, i moj brat takođe i oni su se sastali [sa tim timovima] i razgovarali i rečeno im je da, mislim, “Večeras treba da budete oprezni,” mislim, “svi vi kao porodica. Nemojte da izlazite jer hoće, vojni potezi će se desiti na ovom području, širom Prištine.” Znam da se to dogodilo te noći, ali dobro se završilo za moju porodicu, mislim, zapravo.

Anita Susuri: Da li je vaša kuća bila oštećena, kako ste se oporavili?

Igbale Redža Jašari: Da, bilo je štete, mislim, stvari su bile odnešene, stvari su bile odnešene. Krov je bio oštećen od metaka, jer je bio paravojni kontrolni punkt nedaleko od kuće... zapravo oštećenje

pločica, prozora. To je bilo to, ali polako [smo se oporavili]. Od kada smo se vratili, mislim, moj muž je nastavio da radi u KEK-u gde je radio [pre], tako da tamo nije izgubio posao. Imali su i magacin sa pićem i pre rata, pa su radili sa tim, mislim, tako je počeo oporavak, pa su nastavili sa tim magacinom sa kojim su radili i tako. Sa mamine strane skoro svi su se aktivirali u nevladinim organizacijama, mislim braća i sestre. Počeli su da rade sa OEBS-om, sa, mislim, sa UNDP-om, sa svim ovim organizacijama. Počeli su da se stabilizuju i zaposlili su se.

Zapravo, posle rata su i dalje bili zatvoreni, a moja sestra [bila] šef Udruženja zatvorenika, a demonstracije su se nastavile, protesti su nastavljeni i mi smo bili ispred njih u kontinuitetu i stalno smo se organizovali. Pošto je to bila naša sestra, mislim, i mi smo bili tamo. Ona je bila veliki organizator velikih protesta za oslobađanje političkih zatvorenika, mislim, Kušner je u to vreme bio u Prelaznom veću, bila je član Prelaznog veća. Taj deo se nastavio sa tim sve do oslobađanja zarobljenika i posle rata.

Nastavila sam sa radom u novinama, mislim, za to vreme dok se nisu ugasile. Zatvaranje je bilo veoma bolno. I u vreme kada je ova stvar počela, mislim da će se zatvoriti, *Rilindja* neće da se zatvori, pripremio sam knjigu, mislim na knjigu Sevdije Ahmetij, *Kurrë më* [alb.: Nikada više]. Ona me je pozvala da priprelim tu knjigu i počela sam da sarađujem sa nevladinom organizacijom Centar za zaštitu žena i dece, gde su Vjosa Dobruna i Sevdije Ahmeti bile osnivači te organizacije.

Sa gašenjem *Rilindje*, mislim, nastavila sam da radim i za druge listove, *Teuta*, pa *Kosovarja* i druge periodične novine. Pozvali su me, mislim, za nove novine koje su izašle, mislim, da radim tamo, ali nisam otišla, mislim. Pošto su, mislim, novine postale deo različitih političkih struja, nisam želela da radim tamo, ali sam nastavila da pišem za *Teutu*, mislim, neke članke kasnije.

Anita Susuri: Politička aktivnost mislim, niste više nastavili?

Igbale Redža Jašari: Nisam nastavila u Demokratskom savezu. Posle zaposlenja u ministarstvu, mislim, prešla sam u Alijans za budućnost Kosova uz dosta insistiranja ljudi jer, mislim, nisam htela jer sam bila deo nevladine organizacije, bila sam tamo, pet godina, mislim, tamo. Takođe sam osnivač Koalicije žena Kosova koju čine politički subjekti, civilno društvo i mediji. Mislim, to je tada bila Ženska koalicija.

Bili smo grupa žena koje su postale treneri za *Women Can Do It* [govori na engleskom], bilo nas je sedam žena koje su bile deo, mislim, te Koalicije žena Kosova. To je bila organizacija koju sam donedavno vodila, mislim, sad ne znam, prošlo je četiri-pet godina od kako nije više aktivna, iako mislim o tome da se ponovo aktiviram svakog dana, da je ponovo aktiviram. Ali, tada sam bila deo Alijanse, pa sam bila savetnica Skupštine opštine Priština, mislim, jedan mandat, tako.

Anita Susuri: Šta je sa 2008. kad je došlo do nezavisnosti, kako ste to doživeli?

Igbale Redža Jašari: To je bilo, mislim, ostvarenje svega onoga na čemu ste radili i zahtevali i želeli. Bilo je, mislim, jedan, nešto što još uvek treba da, mislim...

Anita Susuri: Kakav je taj dan bio za vas? Bili ste kući ili ste izašli?

Igbale Redža Jašari: Izašla sam, da, da, naravno, izašla sam napolje tog dana. Naravno, izašla sam da doživim to na trgu, i mislim, bila je to velika radost, zaista velika radost.

Anita Susuri: Htela bih da znam i čime se trenutno bavite? Kako provodite vreme?

Igbale Redža Jašari: Ja sam, dakle, od 2005. konkurisala u ministarstvu [i] još uvek sam bila deo nevladine organizacije Centar za zaštitu majke i dece. Ja sam uglavnom imala, mislim, vodila sam informacije o tom delu, pravila sam bilten organizacije i sve izveštaje, mislim, informativne [izveštaje] organizacije. Moja sreća je bila moja čast da sam tamo praktikovala, iako je bilo slučajeva da sam se bavila i određenim slučajevima, mislim, različitim slučajevima nasilja, prostitucije, droge, različitim.

Možda je to bio zaista sjajan motiv, mislim, radionica koju smo imali u centru i na *retreat* [govori na engleskom, povlačenje] i bili smo tamo. A pokojna Sevdije Ahmeti, direktorka, mi je rekla, "Moraš da pročitaš neka pisma silovanih žena," jer se tim ženama bavio centar. Te žene su se nalazile u različitim zemljama, komunikacija je bila kontinuirana. Sa njima, mislim, i, rekla je, "Moraš ih pročitati."

Ostala sam, znam, mislim, bez sna te tri noći tokom *retreat*-a [govori na engleskom, tokom povlačenja]. Čitala sam pisma tih silovanih žena, mislim, to je za mene možda bio glavni razlog da napustim nevladinu organizaciju, bilo je to tako intenzivno iskustvo. Pored svih drugih slučajeva koje smo imali, mislim, to iskustvo je bilo veoma intenzivno.

Tada je bio poziv u Ministarstvu trgovine, bila je 2005. godina i bilo je manje prijavljenih. I mislila sam da pređem na taj deo pošto sam završila ekonomiju, mislim, želela sam i to da pokušam. Da sam tamo primljena, napustila bih organizaciju. Rekla sam joj, mislim na Sevdije, i prijavila se tamo. Moj brat je bio taj koji mi je rekao, mislim, "Trebalo bi da daš svoj doprinos kao ekonomista tamo jer je to dovoljno, uradi i taj deo." Rekla sam, "U redu."

Prihvatio sam iako je plata bila oko pet puta manja od one koju sam dobijala u nevladinoj organizaciji. Sećam se mog pokojnog oca te noći kada sam počela da radim tamo i otišla sam tamo i moja majka mu je rekla, "Čestitaj joj," što znači, "ona će sutra početi svoj novi posao u ministarstvu," rekao je, "Nije mi rekla razlog zašto napušta radno mesto sa tako visokom platom i odlazi na to radno mesto. Nije mi rekla razlog."

Ne tek da to kažem, ali moj otac me je voleo mnogo, mnogo, mnogo, mislim, rekao bi, “Čak šestoro druge dece,” jer su [imali mene] posle sedam godina [braka] i bila sam veoma povezana sa njim. Rekla sam, “Ne, nemam neki razlog.” Mislim, zato što je mislio da me neko pritiska da dam otkaz. Rekala sam, “Ne, nisam bila pod pritiskom,” mislim, “od strane bilo koga da dam otkaz. Ali,” mislim, “dosta je bilo.”

Činilo se kao da su svuda gde sam išla devojke maltretirane, mislim, po onome što sam videla unutra. Mislim, stekla sam utisak da je, mislim, položaj devojaka bio jako loš, mislim, naših devojaka. I mogu da kažem da mi je to iscrpilo energiju, iscrpilo svu moju energiju, mislim, posao mi je dosta iscrpio energiju, mislim, iscrpio ju je zato što sam osetila da je posao i počela sam da radim u ministarstvu da ne bih zaglavila tamo, mislim.

Imala sam organizaciju Koalicije žena Kosova, plus nastavila sam sa obukom. Tako da sam takođe bila i posmatrač izbora [poslat] iz OEBS-a i Saveta za ljudska prava. Nastavila sam svoju aktivnost u civilnom društvu, ali misleći da neću dugo ostati u ministarstvu. Sada nastavljam da radim u ministarstvu, rukovodilac za razvoj industrijskih politika i nastavljam da radim posao ekonomiste.

Anita Susuri: Gđo Igbale, ako imate nešto da dodate za kraj, ako želite da spomente nešto što ste zaboravili ili nešto što nismo pitali?

Igbale Redža Jašari: Nema, mislim, dolazak mog sina na ovaj svet je bio poseban, mislim, to je bilo dobro iskustvo, jako dobro od svega toga, mislim, održava me [jakom] i ta posvećenost i moja energija su bili upereni ka tome.

Anita Susuri: Hvala puno.

Igbale Redža Jašari: Hvala.